

L'Observatori dels Valors és una iniciativa de la Fundació Lluís Carull i la Càtedra Lluís Carull i Governança Democràtica d'ESADE (URL) que té com a finalitats bàsiques fer un diagnòstic de la situació present a Catalunya a pel que fa als valors (quins són els valors dominants, què està passant amb els valors, quina avaluació en fem); detectar els punts crítics de desajust o controvèrsia en relació amb determinats temes que pesen en joc valors i pràctiques; parlar en diò als valors emergents i al seu impacte en la societat; i contribuir a fer una proposta de valors en alguns dels diversos àmbits de l'esfera pública catalana, així com apuntar o recomanar línes d'acció per abordar-hi.

L'Observatori dels Valors intenta aprofitar els diversos estudis parciais o globals que periòdicament apareixen en el nostre context sobre àmbits relacionats amb temàtiques valoratives amb la finalitat d'ofrir una certa mirada global i integrada que ajudi no tan sols a la comprensió de la nostra realitat, sinó també a millorar-la.

L'Observatori dels Valors presentarà anualment quatre informes diferents relacionats amb temes clau del present. Durant el 2007 l'Observatori publicarà els informes corresponents als següents temes: joves, diversitat, participació i vida pública i qualitat humana.

És intenció de l'Observatori dels Valors difondre aquests treballs entre aquelles institucions, entitats, associacions o actors socials d'interès especialment al treball en valors i a la millora de les pràctiques ciutadanes.

Els valors dels catalans
Pròleg de Jordi Pujol

Aquest volum reuneix les principals aportacions dels quatre primers informes de l'Observatori dels Valors. L'Observatori dels Valors pretén estudiar periòdicament aspectes i àrees clau dels valors dels catalans. Els temes inclosos en aquest volum són la relació dels joves i els valors, el valor de la participació ciutadana, els valors de la identitat i la diversitat i el valor de la qualitat humana.

Títols aplegats
Joves i valors
Identitat i diversitat
Participació ciutadana
Qualitat humana

Els valors dels catalans

2007

Col·lecció
Observatori
dels Valors

Els valors dels catalans

2007

Joves i valors
Identitat i diversitat
Participació ciutadana
Qualitat humana

 Fundació
Lluís Carull

 ESADE

Col·lecció
Observatori dels Valors

Coordinació
Càtedra Lluís Carull i
Governança Democràtica
(ESADE)

Títular de la Càtedra
Jordi Pujol

Directors de la col·lecció
Natalia Carrió
Àngel Castells

Els valors dels catalans

Fundació Lluís Carulla – ESADE
Barcelona 2007

Col·lecció
**Observatori
dels Valors**

Els valors dels catalans

2007

Joves i valors

Identitat i diversitat

Participació ciutadana

Qualitat humana

 Fundació
Lluís Carulla

ESADE

Col·lecció

Observatori
dels Valors

Coordinació

Càtedra LideratgeS
i Governança Democràtica
(ESADE)

Titular de la Càtedra

Jordi Pujol

Directors de la col·lecció

Nàtalia Cantó
Àngel Castiñeira

Equip d'investigadors dels núm. 1-4

Jordi Collet
Francisco de la Torre
Marta Fernández
Teodor Mellén
Dolors Oller
Lluís Sáez

1a edició: maig de 2007

© ESADE

© Fundació Lluís Carulla

© D'aquesta edició:

Editorial Barcino SA

Acàcies 15, 08027 Barcelona

ESADE

Avinguda Pedralbes 60-62
08034 Barcelona
www.esade.edu

Fundació Lluís Carulla

Carrer Aribau 185
08021 Barcelona
www.fundaciolluisarulla.cat

Producció editorial
Jordi Quer

Correcció lingüística
Ester Vendrell

Disseny
Jordi Casas

Maquetació
Vània Rosell

Impressió
Grup 3

Dipòsit legal: B

ISBN: 978-84-7226-728-2

Advertiment legal: són rigorosament prohibides, sense l'autorització dels titulars del copyright, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic.

Sumari

Pròleg 7

Introducció 13

Joves i valors 25

- 1.1 Parlar dels i de les joves **25**
- 1.2 Parlar de valors en temps de crisi **27**
- 1.3 El debat al voltant dels valors dels joves **31**
- 1.4 La diagnosi: els nous valors
emergents del joves **34**
- 1.5 Un nou paradigma de valors **39**
- 1.6 Aspectes propositius **53**

Identitat i diversitat 57

- 2.1 Objectius **57**
- 2.2 Constatacions **59**
- 2.3 Identitat i integració **63**
- 2.4 Conclusions i propostes **65**

Participació ciutadana 75

- 3.1 Introducció **75**
- 3.2 La democràcia moderna **78**
- 3.3 El concepte de participació **82**
- 3.4 Anàlisi de la situació actual: respostes **84**
- 3.5 Camins a seguir: l'educació en la democràcia **92**
- 3.6 Educar en els valors de la democràcia **94**
- 3.7 L'*ethos* democràtic **97**
- 3.8 L'aptitud per a la ciutadania democràtica **105**

Qualitat humana 109

- 4.1 Anàlisi i definició de qualitat humana **109**
- 4.2 Àmbits de la qualitat humana i formes de vinculació **113**
- 4.3 La situació a Catalunya **116**
- 4.4 Com treballar la qualitat humana? **126**
- 4.5 Conclusions **129**

Pròleg

Jordi Pujol

RES ÉS TAN IMPORTANT per una societat i per un país com l'orientació que agafi la seva gent jove. I per actuar positivament en aquest terreny cal abans conèixer quina és la situació. Encara que, com després diré, això sol no és garantia de resultat positiu.

Els treballs que aquest llibre recull tenen molta qualitat. Estan ben escrits, ben sistematitzats. D'altra banda, s'han fet més treballs sobre el tema, i alguns també prou bons. O sia que sabem bastant bé el que passa. I sabem que no anem bé.

Cal matisar això que no anem bé. Per començar, recollint una frase de José Luis López Aranguren que figura en el capítol "Joves i valors" d'aquest volum. Deia Aranguren: "La joventut retrata sempre, amb traços forts, la societat global, a la qual, per la seva banda, no sempre li agrada veure's així retratada". I a continuació de

la cita s'explica en el llibre com l'hedonisme dels joves, que sovint critiquem, és producte de l'hedonisme nostre, del dels adults. I el mateix passa amb el consumisme, el culte als diners, segons com, la indolència.

Cal matisar-ho també en un altre sentit. No sabrem fins d'aquí a uns anys si anem bé o no. Les coses canvien, i és llei de vida que les generacions adultes solen veure amb recel o amb recança els canvis de la gent jove. De fet, ni els joves no poden saber si les noves maneres de sentir i de pensar seran positives i creatives, o si significaran una pèrdua de qualitat individual o col·lectiva.

I encara he d'introduir una altra matisació, aquesta personal.

M'ha semblat veure en la meva exploració d'aquests darrers anys de la nostra societat que hi havia sectors importants de la nostra joventut molt prometedors. Vaig arribar a fer un escrit sobre això que es deia "Ve una nova joventut". Una nova joventut amb ganes i que va per feina. No em refereixo a tota la nostra joventut, però sí a segments importants d'ella. I no necessàriament segments de joves amb molts estudis o diguem-ne d'elit o d'excel·lència. Hi ficava des d'estudiants de Califòrnia que tornen perquè "tots tenim deures i drets, i jo he volgut fer els meus deures com a ciutadà de Catalunya", fins a molts joves que en el terreny empresarial o d'iniciatives socials, professionals o cíviques tenen ambició, competència i sentit de la responsabilitat, passant per

la cèlebre “Juani”, que desmunta esquemes nostres i que no és segur que sàpiga encara on va, però que podria ser que representés una aportació individual i col·lectiva ben positiva.

Per tant, siguem prudents i matisem. I tinguem esperança. I bona disposició de cara als joves.

Però això no treu que hi ha motius de preocupació. Totes aquestes possibilitats positives que he dit podrien quedar molt escapçades si tota una altra sèrie de fets –negatius i molt estesos– es consolidessin i ofeguessin tot el potencial positiu que hi ha en la joventut de Catalunya. Per exemple, el predomini de la moral de la desvinculació (que ja ve de lluny, que en bona part ve de la gent adulta). Què s’entén per moral de la desvinculació? S’entén no sentir-se vinculat a res que no sigui un mateix. En el fons deu ser una manera de dir individualisme. Però incorporant una resposta a un argument que està de moda, i que ben aplicat és positiu, que és el de la realització personal. I és clar que cal que les persones es realitzin. És just i és bo que ho facin. Però si això es fa d’una manera aïllada, i es justifica moralment i mentalment que així ha de ser, anirem contra una necessitat bàsica de les persones, que és la comunicació amb els altres, l’intercanvi, finalment, la connexió amb els altres. I la comunió amb els altres. I això acabarà sent dolent, fins i tot, per a la persona concreta. I ho serà per a la societat.

O la poca disposició a exercitar la responsabilitat. I no em refereixo només a la responsabilitat envers els altres o envers la societat, sinó envers un mateix. La llibertat que es reclama per a la realització personal que suara comentava sovint no va acompanyada de l'exercici de la responsabilitat pròpia. No s'accepta prou que "jo sóc el principal responsable de mi mateix, no l'administració o la societat o qui sigui". I com aquest podríem anar posant més exemples. I acabaríem confegint un quadre amb blancs i negres, ombres i clarors. Amb prou clarors per no caure en el desànim, però amb prou ombres per veure que vivim un moment crític. Un moment que pot tombar en positiu o en negatiu.

Arribats a aquest punt cal agrair a la Fundació Lluís Carulla la iniciativa d'aquests estudis i la seva publicació. Però en acabar de llegir tot aquest llibre crec que s'imposa un comentari: "Molt bé, ja ho sabem. I ara, què cal fer per consolidar els valors positius i contrarestar els negatius?". Ja sé que això no és feina de la Fundació Lluís Carulla ni dels especialistes que estudien el tema. Tots ells fan la seva feina i la fan bé. I els ho hem d'agrar. Però ara, què hem de fer?

Una societat necessita analistes. Gent que diagnosti-qui. Sense diagnòstic no es cura cap malaltia ni s'evita cap possible agreujament. Ni es pot fer prevenció. Per tant, no es cura. Però abans –i continuant amb el símil mèdic– cal analitzar també el medi on viu el malalt. En

quines condicions higièniques viu, quina alimentació té, quin grau d'esforç i de tensió ha de suportar, etc. Aplicat al cas de la nostra societat en general, i de la nostra joventut en particular –i suposant que realment hi hagi motius de preocupació–, quines són les causes del que passa? La nostra societat quins valors segrega, quins models ofereix, quins horitzons suggereix? En l'ordre de les idees, dels valors, de les actituds? En l'aspecte intel·lectual i moral i en els hàbits socials? Què s'ensenya a les escoles i a les famílies? Quines són les normes de conducta? Quin missatge donen els polítics i els mitjans de comunicació?

Si ho féssim, constataríem una cosa que de tota manera salta a la vista, i és la dificultat que hi ha de transmetre valors. És probable que hi hagi escoles de pensament social, polític i pedagògic que diguin que és millor que així sigui. I és cert que hi ha moments que convé una ruptura en el pas de les generacions. Però finalment un país, una societat, una cultura, una economia reclamen continuïtat. Una continuïtat amb crisis, diguem-ne punts de fractura. Però, al capdavall, un país, una cultura, una economia, un patrimoni moral són el resultat de la suma continuada de moltes aportacions. Diverses, però unides per un lligam.

Es pot pensar que tot això són divagacions. No ho crec. Però, en tot cas, no és una divagació la darrera reflexió que ara faré. Tot i que la Fundació Lluís Carulla

i els especialistes, que han fet bé, i molt bé, aquests estudis, em diran amb raó dues coses. La primera, que el que ara reclamaré no és feina seva, o que, en tot cas, no és l'objecte d'aquest treball. La segona és que, de la mateixa manera, com abans he dit, que la curació requereix un bon diagnòstic previ, el que han fet és justament el diagnòstic.

I ara, què?

El que ara cal fer per positivitzar al màxim les possibilitats de la nostra gent jove –que ja he dit abans que crec que són molt reals– ja no és sobretot qüestió de diagnòstic, és qüestió de pedagogia, és qüestió de projecte. Per tant, és més qüestió de mestres, de poetes i de polítics que de tècnics, juristes i sociòlegs. Sense aquests –tècnics, juristes i sociòlegs– no farem les coses bé, no anirem endavant. Però l'ambició que cal que la gent jove tingui i l'autoestima i la confiança, els ha de venir a través d'un missatge espiritualment fort, i d'una pedagogia alhora exigent, oberta i creativa, i d'un projecte estimul·lant i engrescador. Mestres, poetes i polítics.

Això ja és una altra història. Ben llarga i problemàtica. I que ara i aquí no toca enfondir-s'hi. Però, en tot cas, no serà possible sense un bon diagnòstic seriós i honest. I fet des de l'afecte pel tema estudiat. Pel tema i pels joves. És exactament el que és aquest llibre.

Barcelona, 16 de maig de 2007

Introducció

Àngel Castiñeira

Natàlia Cantó

AQUEST VOLUM REUNEIX les principals aportacions dels quatre primers informes de l'Observatori dels Valors, una iniciativa de la Fundació Lluís Carulla en col·laboració amb la Càtedra LideratgeS i Governança Democràtica d'ESADE. L'Observatori dels Valors, que presenta enguany els primers fruits del seu treball, té l'objectiu de perllongar la seva tasca en els propers anys amb la publicació de nous estudis que tematitzaran aspectes i àrees clau dels valors dels catalans. Cada quatre d'aquests estudis es publicarà un cinquè volum, com el que ara teniu a les mans, que, d'una banda, recollirà sintèticament les principals aportacions dels estudis i, de l'altra, en farà una valoració global.

Els quatre primers informes versen sobre aspectes que considerem clau dels valors dels catalans i enfoquen temes relacionats amb la realitat i el futur dels valors a

casa nostra. Concretament estan centrats, per aquest ordre, en: la relació dels joves i els valors, el valor de la participació ciutadana, els valors de la identitat i la diversitat i el valor de la qualitat humana. Cadascun dels informes presenta una breu revisió de la literatura recent produïda sobre el tema. Aquesta recapitulació del que s'ha dit fins ara ve seguida d'una diagnosi sobre l'estat de la qüestió que, finalment, deriva en tot un seguit de reflexions sobre la direcció cap on estem caminant respecte als valors concrets analitzats i, alhora, en una valoració d'aquesta direcció i en propostes per redreçar-la o bé reforçar-la, depenent de la valoració realitzada.

D'aquests primers quatre informes, val la pena destacar algunes diferències rellevants, però també diverses coincidències. Pel que fa a les diferències, subratllem primerament que l'objecte d'estudi dels informes no coincideix en la seva naturalesa. És a dir, que en el primer dels volums, *Joves i valors*, ens enfrontem a la pregunta pels valors dels nostres joves sense proposar-ne cap d'entrada, sense imaginar-ne cap, només qüestionant quin és l'estat de la qüestió referent als valors d'un segment important dels joves catalans d'avui. El segon i tercer volums, *Participació ciutadana* i *Identitat i diversitat*, consideren directament la participació, la identitat i la diversitat com a valors i passen aleshores a examinar l'estat de la qüestió a Catalunya relativa a aquests valors. Malgrat la diferència destacada, tots tres estudis coinci-

deixen a enfocar temes que avui capten l'atenció d'estudiosos i mitjans de comunicació. Sense intenció de banalitzar la seva rellevància, de la qual estem plenament convençuts, podem afirmar que són "temes de moda", presents a l'agenda pública de la majoria dels agents socials.

En aquest punt, el nostre quart tema es desmarca. *Qualitat humana* no és un tema que surti als diaris ni que acumuli una comunitat de pensadors i investigadors darrere seu. En aquest volum ens trobem, doncs, davant una aposta de l'Observatori dels Valors, davant un eix de referència de la nostra proposta de valors per als catalans d'ara i del futur. Fruit del nostre treball i reflexió sobre la temàtica dels valors i l'estat de la qüestió a la Catalunya d'avui, subratllem la importància de la qualitat humana i argumentem que és i serà de manera creixent un referent fonamental per a la nostra societat. Més ben dit: creiem, d'acord amb la diagnosi que anem construint, que s'hi hauria de convertir. És per això que aquí hem volgut recollir un debat que ja fou iniciat pels membres de la Comissió per al Debat sobre els Valors, que la Generalitat de Catalunya va impulsar a principis dels anys 2000 dins del programa Catalunya demà.

Considerant, doncs, la diversitat d'enfocaments i d'objectes d'estudi que es veuen representats en els primers quatre volums d'aquesta col·lecció, són encara més interessants les importants coincidències en les

diagnosi i les propostes que, així i tot, podem trobar en els documents.

En l'àmbit de la diagnosi dels valors dels catalans avui, hi destaquen, primerament, com a línies transversals als quatre documents, els importants canvis soferts pel context social català dins el qual es creen i s'articulen els valors dels catalans. Tots quatre estudis coincideixen a apuntar el fet que Catalunya, en els darrers trenta anys, ha viscut canvis modernitzadors i una transició cap a una democràcia plena; canvis i transicions que, en altres contrades europees, s'han experimentat a un ritme molt menys ràpid i colpidor. Catalunya viu des de fa tres dècades, segons les diagnosi realitzades pels investigadors que han elaborat els quatre volums que ara tractem, un ritme frenètic de canvis socials, econòmics, polítics i culturals. Un ritme que sacseja estructures de sentit i realitats donades per descomptades que queden ràpidament qüestionades abans que hi hagi temps de crear-ne de noves.

Dels accelerats canvis viscuts en les darreres dècades, els quatre estudis coincideixen també a destacar-ne els processos d'individualització com a factor explicatiu clau de moltes de les transformacions viscudes en l'àmbit dels valors. Els processos d'individualització modifiquen les relacions individu/societat a través d'una creixent "desincrustació" de la persona de l'entorn social que caracteritzava la societat industrial moderna.

Aquesta “desincrustació” s’ha produït sense que, alhora, sorgeixin noves formes de “reincrustació” que permetin de mantenir adequadament el vincle individu/societat tot (o encara que) modificant-lo.

En l’estat avançat dels processos d’individualització que vivim actualment, els horitzons existencials i els models biogràfics de les persones no provenen únicament o majoritàriament del context social en què es mouen i s’han socialitzat, sinó que cada persona ha de construir, reconstruir i mantenir viu el seu horitzó de sentit i el model de vida que vol viure. Evidentment, depenent de la classe, el gènere, l’edat i el model de socialització concret, cada persona té uns o altres recursos vitals a l’hora d’articular aquest horitzó de sentit i d’optar per un o altre model de vida, però és clar que cada persona haurà de gestionar en solitud les múltiples i complexes contradiccions i desigualtats sistèmiques que es produeixen a la nostra societat sense que hi hagi una única oferta de sentit al seu abast.

Els investigadors que han participat en l’Observatori dels Valors coincideixen a assenyalar que l’encaix actual entre persona i societat (família, amics, associacions, grups, política, participació) genera importants malestars. Les persones, cada vegada més individualitzades, cada vegada més sotmeses a tensions i conflictes en les seves relacions, senten alhora i de manera ambivalent la necessitat de vinculació social i el perill d’haver de

renunciar a l'autonomia personal que aquest vincle comporta. Al mateix temps, també poden arribar a sentir-se “obligades a l'autonomia”, exposades a la responsabilitat sobre un mateix i els seus actes, igual per a tots, malgrat el desigual repartiment de recursos per assumir-la i realitzar-la.

Les interaccions entre el jo i el nosaltres, entre la persona i la societat, han sofert transformacions que encara no han acabat i l'abast de les quals encara no podem albirar. Malgrat aquesta impossibilitat de diagnòs i avaluació globals, el treball que versa sobre els valors dels joves ens fa un retrat sobre un tipus de jove concret, cada vegada més estès, que valora l'autonomia personal, el present i passar-ho bé de forma primordial, deixant de banda o, fins i tot evitant, qualsevol tipus de compromís durador amb els altres que comporti un vincle estable i fort, un vincle d'aquells que és viscut com una restricció de la seva llibertat. Així –ens adverteixen els autors d'aquest estudi– els valors col·lectius estarien especialment en perill entre els joves que es mouen de manera duradora més per ells mateixos i menys pel grup, més per l'interès individual o del petit grup que no pas per la col·lectivitat a la qual pertanyen. La contrapartida d'això serien uns joves tolerants i oberts a perspectives diferents de les seves, uns joves ben poc fonamentalistes i ben disposats a acceptar i viure amb diferències, però no tant des del respecte i l'interès o des del reconeixement mutu,

sinó més aviat des d'una certa indiferència, o des d'una tolerància indiferent.

L'estudi sobre la participació ciutadana i la vida pública comparteix unes inquietuds i una diagnosi similars. Davant el fet de la clara baixada de participació en les institucions tradicionals democràtiques a casa nostra i a Europa en general, l'autor de l'informe proposa que ens qüestionem si la participació està en crisi, com alguns autors afirmen, o bé si està en un procés de transformació com ens dirien altres.

Els autors de l'informe sobre els valors dels joves optarien per la hipòtesi de la crisi, com argumenten en el seu escrit. L'autor del volum sobre participació ciutadana ens ofereix una visió menys posicionada que, tanmateix, coincideix amb els autors de l'informe sobre els joves en alguns punts clau. Així, al treball sobre participació ciutadana trobem també la tesi que els valors col·lectius duradors estan en declivi. Les noves formes de participació que aconsegueixen mobilitzar els catalans actuals—més que les tradicionals afiliacions a partits i sindicats i participació electoral— són formes de participació “líquides”: recolzaments puntuals a iniciatives puntuals que no demanen un compromís més enllà de l'acció concreta, que no suposen un vincle que hagi de sobreviure a la immediatesa.

Davant la temàtica de la identitat i la diversitat i davant la pregunta si sabrem conviure en la diversitat, hi ha dos

elements que destaquen i que van en la línia dels arguments i diagnòsis apuntats en els altres treballs. D'una banda, una de les conseqüències dels processos d'individualització que esmentàvem, la relacionada amb la creixent tolerància respecte a formes de fer alienes, pot anar a favor d'una convivència més pacífica amb els grups de nouvinguts. D'altra banda, però, aquesta convivència més o menys pacífica no portarà a l'establiment de vincles duradors amb aquestes persones. La incapacitat o la manca d'interès creixent a l'hora de comprometre's de forma duradora amb el col·lectiu pot jugar en contra d'una convivència basada en el coneixement mutu, el reconeixement i el respecte, en contra d'una convivència que creï societat. Com a molt jugarà a favor d'una convivència basada en una indiferència que, com l'autora del text mostra, es trenca en moments d'angoixa, sobretot d'angoixa relacionada amb els aspectes que més afecten la supervivència i, per tant, que afecten també les prestacions que els col·lectius de nouvinguts puguin rebre per part de l'Estat que els acull de més o menys bon grat. És per aquest motiu que l'informe aposta perquè els nouvinguts tinguin la possibilitat de formar part del teixit social del país acceptant i enriquint els valors comuns. Cal generar i mantenir a Catalunya una cultura pública comuna que serveixi de referència a l'educació pública, a la deliberació política i a la mobilitat social i econòmica. Aquesta cultura pública haurà

de basar-se en valors i procediments compartits i haurà de ser accessible i permeable per tal de poder incloure també elements que proposin les persones nouvingudes.

És per tot això que, finalment, el volum sobre qualitat humana proposa el compromís com a element clau per articular i vehicular aquesta qualitat humana. Una qualitat humana que avui esdevé alhora tan rellevant i, al nostre parer, tan poc qüestionada i, tanmateix, tan urgent i tan necessitada de reflexió. Quan parlem de compromís, ens referim a compromís amb un mateix, compromís amb el nostre entorn social i mediambiental, compromís també amb el “primer nosaltres”, aquell àmbit dels vincles socials de cada dia que sembla que avui, més que en dècades passades, trontolla i provoca malestar. Aquest compromís ens ha de portar a crear i mantenir relacions carregades de respecte, d’integralitat i de coherència, relacions també carregades de confiança. La confiança sembla que és un bé cada vegada més preuat. En un context d’inseguretat i de desconfiança és difícil que floreixin valors col·lectius, és difícil que el vincle individu/societat s’estableixi satisfactòriament. Si aquest vincle falla, fallen aspectes clau dels valors que s’han tractat en els quatre estudis que ara presentem.

Ens sembla molt rellevant destacar que tots quatre treballs indiquen unànimement una línia de treball que ha de portar a desenvolupar els valors dels catalans del

futur; valors que assegurin el vincle individu/societat, que restaurin de manera participada valors col·lectius i que permetin l'establiment de relacions amb un mateix, l'entorn social, l'entorn mediambiental i el "primer nosaltres" basades en el respecte, la integralitat i la coherència. Tots quatre treballs apunten a la creació d'aquests valors a través de l'educació; a través del treball educatiu realitzat durant la socialització primària i, sobretot, al·inici de la secundària. Un treball, per tant, que es porta a terme a les escoles, però que no depèn només d'elles: calen més agents i més recursos per fer florir el jardí dels valors que se sembla en la primera socialització. En aquest sentit, un debat públic sobre els valors seria ben oportú, ajudaria a impulsar aquest procés de revisió i renovació dels nostres valors que cada cop més veiem ja no només important sinó imprescindible. Si aquests volums poden contribuir a facilitar aquest debat, s'haurà assolit un dels seus principals propòsits.

Aquest debat hauria de ser present, evidentment, als mitjans de comunicació, però no serà suficient si es queda als mitjans de comunicació. Ha d'anar més enllà, arribar a l'interior de les persones, als petits grups o colles amb què es fa camí en la vida, a les famílies, a les escoles, als àmbits laborals i professionals, als partits polítics, a les universitats, a les ONG, a tot arreu on un grup de persones comparteixen preocupacions pel futur de la nostra societat, del nostre país. No és un debat fàcil,

però no ens el podem estalviar si realment volem conduir els temps que vénen per camins de rigor, de justícia, de calidesa, d'afavorir una vida digna de ser viscuda.

Creiem que aquest treball en valors (i el debat que en deriva) ha d'anar acompanyat d'un foment del nostre creixement en qualitat humana. Es pot educar en valors. No es pot educar en qualitat humana. Créixer en qualitat humana depèn d'una opció personal que ningú no pot prendre per un altre. El que es pot fer és convidar les persones a endinsar-se per aquest camí que passa, al nostre parer, per un treball de la mirada pròpia, de l'actitud pròpia davant el món. Una actitud i una mirada calmades i distanciades sobre allò que ens envolta, sobre nosaltres mateixos i els altres. Una actitud i una mirada que, al mateix temps, no perdin mai la capacitat per meravellar-se davant tot allò que es veu i es coneix. Treballar la qualitat humana vol dir procurar fer les persones, les relacions, els col·lectius i els països més madurs, més valuosos, perquè, al capdavall, els valors no són allò que un país té, sinó allò que les persones que el formen són i volen arribar a ser, l'ànima que entre tots construeixen.

Joves i valors

Teodor Mellén

Lluís Sáez

Encarar una recerca sobre joves i valors és un repte doble. D'una banda, perquè parlar de valors en uns temps on les significacions axiològiques estan sotmeses a una profunda revisió, implica moure's en un terreny pantanós. D'altra banda, perquè parlar dels joves implica designar amb una sola etiqueta un segment social divers i complex, un segment que, a la vegada, ha experimentat canvis substancials en els darrers temps.

1.1 PARLAR DELS I DE LES JOVES

Comencem pel repte que implica parlar dels i de les joves. Com dèiem, el dels joves és un col·lectiu poc homogeni. En el seu si podem trobar estils de vida diversos i, fins i tot, oposats, així com formes de relacionar-se i

conductes diferents. Per tant, és equívoc parlar de “la joventut”. Seria més adequat parlar de diverses “joventuts”.

Malgrat la diversitat existent dins el col·lectiu juvenil, aquest estudi se centra en allò que es podria considerar tendències dominants. Es parla d'un determinat grup de joves que fa l'efecte d'una mena de grup matriu. És a dir, es pren en consideració un perfil de jove basat en la confluència de denominadors comuns bàsics, del qual pengen, per exemple, factors de risc i tendències actitudinals que, depenent de la seva variabilitat interna, poden manifestar-se en major o menor grau. S'ha procurat centrar l'estudi en un jove-típus, d'una banda suficientment genèric com per ser més aviat englobador, i de l'altra, tendencialment dominant.

En realitat, doncs, no es parla tant dels joves, sinó dels “joves estàndard” o del model hegemònic i creixent de ser jove a Catalunya en la contemporaneïtat. Malgrat l'enorme diversitat del mosaic juvenil, el cert és que les línies marc són fàcils de discernir, de manera que no estaríem parlant d'una part alíquota dels diferents estils de vida juvenil, sinó d'una part clarament dominant, tant en efectius com en la capacitat de dictar els trets i les tendències de la cultura juvenil estàndard, i, per tant, més estesa entre la població que rep aquesta denominació. Per raons analítiques situem la joventut en la franja d'edat de 16 a 29 anys, tot i que com es diu en l'estudi, el fet d'“ésser jove” té més a veure amb el cicle de vida que amb els anys que es té.

1.2 PARLAR DE VALORS EN TEMPS DE CRISI

Pel que fa al repte de parlar de valors en temps de crisi, avançarem el nostre concepte de valors. Per a nosaltres, un valor és tot allò que, sent susceptible de judici i elecció preferencial, té una significació especial en la definició de criteris orientadors de la conducta i de les relacions que s'estableixen amb el món i la societat de referència on es conviu amb altres persones. Els valors, a més, són realitats canviants, tant a nivell col·lectiu com individual. És a dir, cal deixar clar que el fenomen dels valors, com qualsevol fenomen social, no és estàtic i, per tant, està subjecte als canvis culturals que se succeeixen amb el pas del temps.

En la vida personal, els valors es vinculen amb el sentit que es dona a la vida i amb les eleccions que es realitzen en el món familiar, social i laboral, eleccions que, òbviament, mai no perden el matís relacional. Els valors es relacionen amb estils de vida, amb els costums i amb la manera específica que hom té de vincular-se amb els altres. No només donen, per tant, sentit a la vida i conformen identitat, sinó que també donen sentit a la convivència entre persones i, fins i tot més enllà, sovint donen sentit a la convivència entre éssers vius. En la mesura que els valors són referents intersubjectius, estructuren les relacions humanes en el si d'una societat.

Podem discernir dues dimensions dels valors: una dimensió individual (personal) i una dimensió col·lectiva

(social). Així, els valors deriven en un conjunt de regles de conducta, de normes establertes per una persona o col·lectivitat, en conformitat amb uns ideals. Per tant, un valor és una presa de posició en relació amb qualsevol cosa, que s'experimenta a través de comportaments, sentiments, coneixements i accions.

Els valors contenen determinats elements cognoscitius i serveixen com a criteri per actuar. Quan són explícits i conceptualitzats, esdevenen criteris de judici, preferència i elecció. Quan són implícits i irreflexius, funcionen com si fossin la base d'un determinat comportament: les persones opten per unes coses i no per unes altres, de vegades sense cap racionalització prèvia, sinó vehiculant la conducta a partir del que apareix com a impuls de tipus emocional. Cada vegada que una persona es troba davant una situació donada, l'escala de valors que li és inherent –explícita o implícita– li estableix l'alternativa a seguir.

Rokeach defineix els valors d'una manera molt similar a la que postulem. Per a ell, els valors són “una creença perdurable que una modalitat específica de conducta fins al final de la nostra existència és personalment o socialment preferible a una modalitat o a una manera de ser oposades”. Però l'aportació que ens interessa especialment d'aquest autor és la seva distinció, que entenem fonamental, entre el que anomena “valors finals” i “valors instrumentals”. Per valors finals (o finalistes)

hem d'entendre aquells aspectes de la vida personal als quals es dóna més importància. S'enllacen sovint amb els grans objectius de la vida de cadascú i, a grans trets, amb aquells ideals que donen sentit a l'existència de les persones, alimenten les expectatives i motiven per assolir-les. Per descomptat, aquests valors finals acostumen a tenir un to abstracte i generalista, i representen aquell ideal d'identitat que es verbalitza. Són, d'alguna manera, els "valors pensats" i potser també, de vegades, els "valors sentits". Presideixen el discurs i sovint es defensen amb intensitat, ja que provenen del judici subjectiu sobre allò que és bo i allò que és dolent, és a dir, de l'essència genètica dels valors. Són els criteris cridats a orientar les actituds i comportaments, si hom és coherent amb els seus propis plantejaments. Segons l'autor referit, els valors finals són objecte d'una doble classificació: en un primer sentit, poden ser valors personals o socials; en un segon sentit, poden ser valors morals, que pressuposen un imperatiu moral (per exemple, l'honradesa), o valors de competència, on l'imperatiu és més relaxat (per exemple: ser culte).

Per valors instrumentals entendríem aquells valors mediats, que denoten la congruència o incongruència del vincle entre els valors finals i les conductes finalment adoptades. Responen als paràmetres actitudinals que, sota l'orientació darrera dels valors finals, han de guiar els comportaments efectius. Per tant, els valors

instrumentals s'erigeixen en normes actitudinals i de conducta de l'individu i, en bona lògica, haurien de derivar dels continguts dels valors finals. Ara bé, com que responen a la dimensió fàctica de l'existència, és a dir, a la praxi, no sempre és evident que siguin coherents envers la dimensió teòrica o discursiva, on es troben els valors finals. Dit d'una altra manera, en termes de valors no és inusual trobar-se que en la dimensió discursiva –la teoria– es defensi de forma vehement el respecte i la dignitat inherent a tota persona per igual i que, després, la dimensió fàctica –la praxi– denoti actituds i conductes contràries al que es predica des del discurs, com, en el tracte, el menyspreu *de facto* a persones que estan en posició de subordinació laboral o a persones que provenen d'òrgens que –potser no explícitament, però sí implícitament– es veuen despectivament.

Observats en el seu conjunt, com un tot articulat, els valors representen la forma de viure i la identitat de la persona. De la mateixa manera, i en tant que les persones participen de la vida social i acorden els seus valors col·lectius, l'acord intersubjectiu és també un pilar fonamental de la identitat diferencial d'una societat, ja sigui un poble, una cultura o una civilització. Així, arribar a conèixer els valors dels joves i com els joves pensen, viuen i reflexionen sobre els propis valors ens donarà pistes valuosíssimes sobre la seva cosmovisió, forma de vida i identitat.

1.3 EL DEBAT AL VOLTANT DELS VALORS DELS JOVES

A hores d'ara, el debat al voltant dels valors i, sobretot, al voltant dels valors dels joves, està marcat per la tesi que postula que des de fa mig segle les societats occidentals viuen una lenta però inexorable transició entre sistemes de valors. Aquesta tesi, l'originà Inglehart i ha estat seguida per molts altres autors després. Ens vindria a dir que el sistema de valors de fa mig segle correspondria clarament a un paradigma materialista i que el nou sistema de valors emergents s'inscriuria en el que Inglehart primer anomenà paradigma postmaterialista i, després, postmodern.

Creiem que aquesta qüestió és el moll de l'os de qualsevol aproximació al tema dels valors. Això és així, sobretot en el cas dels joves, en la mesura que el corrent dominant ha abraçat les tesis d'Inglehart i ha condicionat la seva mirada sobre els valors. La perspectiva d'anàlisi imperant, doncs, malda per falsar si és cert que hi ha aquests nous valors postmaterialistes i si aquests van substituïnt els valors materialistes. Abans de definir uns i altres valors, convé destacar que són valors que es defineixen per oposició. Efectivament, per sistema de valors materialista entenem un model on l'elecció preferencial dels individus s'orienta prioritàriament a la satisfacció de les necessitats fisiològiques (vinculades a la supervivència), econòmiques (lligades al benestar material)

i de seguretat personal. En canvi, parlem de sistema de valors postmaterialista quan l'elecció preferencial dels individus s'orienta amb caràcter prioritari a la satisfacció de necessitats d'índole menys material, basades en la satisfacció de necessitats afectives, intel·lectuals i d'autorealització personal. En funció d'aquests paràmetres es redefiniria el concepte de qualitat de vida, que aleshores tindria relació no només amb aspectes materials ineludibles, sinó també –i principalment– amb aspectes socials i personals intangibles, vinculats a les sensacions que comporta l'experiència vital de l'individu més enllà de la mera supervivència.

Un dels elements fonamentals de la tesi d'Inglehart és fer notar que els nous valors emergents no es contraposen als anteriors en termes d'anul·lació. Ans al contrari, els pressuposen. És a dir, hom esdevé prioritàriament postmaterialista en l'orientació dels valors quan ha assolit satisfactòriament uns nivells suficients de benestar material.

Nosaltres també pensem que l'evolució dels valors té un fort component intergeneracional i que les etapes de primeres socialitzacions de l'individu són determinants i condicionen fortament tant la seva identitat com els seus components ètics. Tot i que també creiem que ni la identitat ni el sistema de valors adoptats no deixen de canviar en arribar a l'edat adulta. De fet, els valors de referència de qualsevol individu poden canviar al

llarg de tota la seva vida, per bé que a mesura que va passant el temps, el sistema de valors de les persones va enfortint-se i multiplicant les resistències al canvi. O almenys això és el que es pot esperar d'un subjecte procliu al judici i, per tant, no inhibit envers la problemàtica dels valors.

En tot cas, malgrat que durant l'edat adulta els valors puguin canviar, l'etapa clau de conformació d'una identitat ètica pensem, com Inglehart, que és l'etapa preadulta, ja que és l'etapa central de socialització i aprenentatge del subjecte. I també assumim que es produeix una continuïtat relativa, a efectes, si més no, de massa social, en el sistema de valors adoptat en aquesta etapa.

Això pressuposa que existeix aquest sistema de valors i que, per tant, hi ha hagut per part del subjecte una activitat de judici que l'ha portat a determinades eleccions preferencials, que posteriorment ha consolidat. Ara bé, si, en canvi, el subjecte s'ha inhibit de forma sistemàtica del judici, la consolidació dels valors no haurà pogut tenir lloc i ni tan sols no hi haurà un patró argumentatiu clar per almenys fonamentar les conductes, les quals, al seu torn, també podrien ser extraordinàriament volubles. I aniríem a parar a les actituds líquides de què parla Bauman i que embranquen amb les lògiques del consum.

1.4 LA DIAGNOSI: ELS NOUS VALORS EMERGENTS DELS JOVES

Aquí enllacem amb la diagnosi que sorgeix després d'haver analitzat els joves i els seus valors en àmbits tan diferenciats com els de la família, l'escola, el treball, la religió, el grup d'iguals o el lleure. Les nostres anàlisis ens fan pensar que hi ha elements sociològics, estructurals o culturals, que envolten el món dels joves i que podrien explicar causalment una deriva inhibidora quanta determinats valors i, en darrera instància, el relatiu buit de valors del qual a voltes es parla.

Els nous valors emergents del jovent actual són, si resumim la nostra anàlisi, la llibertat, la individualitat, la seducció, el consum i l'èxit, un èxit no a partir de l'esforç, sinó un èxit instantani, molt basat en la imatge i en aspectes mediàtics. El culte a la llibertat, així mateix, és el culte fàcil, no el que –com ens diria Sartre– comporta l'assumpció de la responsabilitat pròpia. Vindria a ser una llibertat egoista i solipsista, que no reconeix límits en les llibertats d'altri i que rebutja tota norma que vagi en contra del que es desitja.

L'estudi també argumenta que l'autoritat dels adults i la de les institucions socialitzadores bàsiques entren en crisi i són qüestionades pels joves. La legitimitat conferida per aspectes irracionals o arbitraris (com la tradició, l'edat, el rang...) esdevé obsoleta en un món on

el poder de la convicció guanya força, mentre que el poder de la coacció s'afebleix cada dia que passa. La família, així, sembla que es converteix en un refugi, en una font de recursos –sobretot materials i de vegades també afectius–, però no en la forjadora d'identitats sobre la base d'una socialització intensa. L'escola és desvalorada i, en alguns casos, serveix més per nodrir identitats reactives i resistents enfront del sistema educatiu, que no pas per educar en el gust per l'aprenentatge, per una cultura bàsica i per un esperit crític enfront del món. El món del treball es veu com una font de recursos materials. Aquesta visió instrumental li fa perdre la funció identitària i el fa deixar de ser receptacle dels valors que va tenir antigament. Fins i tot, la religiositat i l'espiritualitat s'individualitzen, perden tot sentit de transcendència real i es converteixen en un objecte de consum i de culte a l'ego.

Una observació fonamental en el marc d'aquest estudi és que els nous valors dels joves, corresponents a una cultura egoica i hedonista, barren el pas als valors col·lectius, als valors socials: el compromís i la solidaritat no esporàdica que se'n deriva, l'abnegació, l'esforç, la fita col·lectiva... tots aquests són valors a la baixa. No tant com a valors finals, aquells valors abstractes que guien un objectiu de vida identitari, sinó com a valors instrumentals, aquells que denoten actituds i que orienten conductes reals. És a dir, poden formar part del discurs, però

cada cop formen menys part dels actes. Fins i tot, la llibertat, que podria ser un valor col·lectiu, sembla més una actitud acomodaticia que no basada en principis. La tolerància i la indiferència reblen una concepció acrítica de les coses, un “deixar fer perquè em deixin fer”, allò que Elzo anomena la “tolerància passiva”. Com si la pregunta pels valors com a guia identitària i d’actituds hagués quedat antiquada per als joves, desorientats entre un mosaic d’agents socialitzadors i de missatges que ja no poden assolir l’etiqueta d’hegemònics en un món on tot és relatiu.

Cal deixar clar que fins aquí tenim un resum del perfil atribuït als joves, que no deixa de ser un exercici de reduccionisme. Com hem dit des del principi, hi ha molts tipus de joves, moltes maneres de ser jove i moltes maneres possibles de viure els valors. Per exemple, és evident que hi ha un nombre no menyspreable de joves que responen a un perfil oposat al que hem presentat aquí. Però en aquest informe no tenim la pretensió d’abastar la totalitat de formes de ser jove, ni de fer-ne una tipologia, ni molt menys de quantificar el volum d’efectius que assoleix un o altre estil de vida. És per això que ens hem de fer ressò principalment del grup que presentem, perquè és el que creix tendencialment i també el que ostenta l’hegemonia, malgrat que el resultat final dibuixat no ens agradi. D’alguna manera, dins de la immensa galàxia de cultures juvenils, és l’amalgama

de trets esmentats la que ha esdevingut la cultura dominant entre els joves dels nostres dies i, segons sembla, amb tendència a incrementar-se.

L'anàlisi ens mostra, a més, uns joves més aviat abstractes en el temps lliure i en una mena de *carpe diem* d'inusitada intensitat, una intensitat que fa que sovint se sentin atrets pel risc. Les pràctiques de risc més recurrents són la velocitat, els esports de risc, les relacions sexuals descontrolades i, en alguns casos, la ingesta de drogues –per cercar-hi, justament, l'expansió dels sentits i del gaudi–, la transgressió de la norma i la violència grupal. Sembla com si l'excitació fos un dels clímax a assolir, potser com a canalitzadora d'unes energies –en alguns casos, potser d'una ràbia– fins al moment contingudes. Com a incentiu addicional trobem, a més, que les pràctiques de risc pressuposen un grau d'atreviment i de valentia mal entesa, que fa guanyar estatus dins del grup d'iguals. Són, per tant, una eina d'integració i de prestigi dins del grup, cosa que les fa poderosament seductores.

De la mateixa manera, el gaudi hedonista ha estat redireccionat per la indústria de l'oci cap al consum. Un consum que suposadament persegueix el plaer dels sentits, la llibertat, la diferenciació individual, la seducció de l'altre. El missatge té un efecte socialitzador important en els joves actuals i els fa sentir-se lliures, únics i afortunats, almenys en un primer moment, perquè

després cal mantenir incessantment la roda de consum. El cert és que el jovent d'avui troba sovint la identitat en el lleure i en el consum, àmbits que han substituït en aquesta funció les institucions tradicionals.

Congruentment amb aquestes pràctiques i amb la dinàmica dels àmbits referits, els joves són etiquetats de narcisistes, egòlatres, individualistes i, en certa manera, materialistes, en el sentit de ser conscients de la importància dels diners –per consumir– i de vehicular la identitat a partir de les pertinences materials. Instal·lats en un món d'aparença lúdica i sabedors de les dificultats que suposa el món dels adults, són també presentistes. Volen viure al dia i renuncien a pensar en el demà, i defugen, així, la incertesa. Més encara, allarguen tot el que poden l'estadi de joventut o adolescència i es detecten resistències a assumir les responsabilitats pròpies del món adult. En poques paraules, primer s'evadeixen del futur i ho fan abocant-se al present; després, simplement es neguen a créixer –d'aquí que es parli de la síndrome de Peter Pan–, perquè s'està massa bé en el gaudi despreocupat, sobretot si la cobertura familiar permet de romandre-hi.

Una dada significativa és la percepció que els joves tenen d'ells mateixos. En una enquesta del 2005 es veien com a “consumistes”, “presentistes”, “egoistes” i “amb poc sentit del deure i del sacrifici”, mentre que veien com a trets que menys els caracteritzen el fet de ser

“madurs”, “generosos”, “tolerants”, “treballadors”, “solidaris” i “lleials en l’amistat”. O sigui, que la visió crítica de si mateixos és innegable, tant que l’autor de l’estudi, Javier Elzo, ho considera un clar símptoma de baixa autoestima dels joves. Apunta també que l’autopercepció és força més negativa que la que tenien el 1994, quan se’ls va fer preguntes similars.

1.5 UN NOU PARADIGMA DE VALORS

Podem dir, per tant, que estem davant d’un nou paradigma de valors, ateses les tendències que manifesten els joves catalans d’avui? Sens dubte que sí, si ho comparem amb els valors més propis de la modernitat. Si admetem que les nostres societats viuen un trànsit entre el model cultural hegemònic de la modernitat i el model cultural emergent de la postmodernitat—tal com ve definida per Lyotard, Hebdige, Lipovetsky, entre d’altres—, i en la mesura que el nou model és tendencialment creixent, els joves d’avui semblen tenir una àmplia receptivitat a les noves formes de ser i actuar. Però ells no són l’únic grup d’edat afectat per aquesta onada postmoderna, ja que vénen precedits per generacions anteriors. La postmodernitat s’ha anat imposant també entre els adults, si bé potser no tant en la gent gran. En aquest sentit, el jovent actual no seria tampoc gaire rupturista ni

avantguardista, sinó més aviat continuista, almenys en un sentit global.

Els criteris definidors dels joves catalans actuals, doncs, els acosten més al paradigma de la postmodernitat que no pas a una suposada dicotomia entre valors materialistes i postmaterialistes. De fet, han demostrat ser tant una cosa com l'altra i no de forma esquizofrènica, sinó complementària. Aposten per la individualitat, pel consum i pel gaudi dels sentits i, en certa manera, cerquen l'autorealització i la plenitud personal. Això, i certs valors finals expressats (sobre l'entorn, el medi ambient, la democràcia, la igualtat de gènere, etc.), els fan postmaterialistes. Però, precisament per poder ser així, necessiten tenir una base material i ser, doncs, també materialistes. Per això, valoren la família –sobretot en allò que té de conferir seguretats–, el treball –en un sentit instrumental, com a font de recursos– i els diners –com a mitjà per assolir el tren de vida que aspiren a portar–.

En l'etapa preadulta, els joves catalans actuals han gaudit d'un potencial de consum i d'una quantitat de béns materials i de benestar com cap altra generació i, per tant, seguint els esquemes d'Inglehart, haurien de manifestar-se rabiosament postmaterialistes. Doncs bé, no sembla que sigui així i tampoc no sembla que la comparació amb els adults els faci molt diferents. És cert que la valoració que fan del treball és més instrumental i menys identitària, però això creiem que té més a veure

amb l'evolució de la naturalesa del treball que no amb l'evolució dels joves. La prova, la tenim en aquells que treballen en la vocació triada i ho fan en condicions òptimes. Aleshores les postures canvien radicalment. Tot i això, hi hauria també un element important que sí que és nou i que respondria al desenvolupament cultural que està tenint l'esfera del temps lliure i de la realització personal multifacètica, cercada més enllà del treball i de la família

En definitiva, pensem que el paradigma d'Inglehart com a molt permet d'observar l'emergència –també en els joves– d'alguns valors típics de la postmodernitat, però no necessàriament a costa de la pèrdua de centralitat dels valors materialistes, alguns dels quals, tot i venir d'antic, també són assumits per la nova cultura com a fonaments. Per exemple, tenim una societat més individualista, egoica i hedonista, però no per això deixa d'estar interessada en els diners i en la seguretat econòmica i personal. Al contrari, precisament a causa de ser com és, necessita sentir-se segura econòmicament –per poder consumir– i personalment, atesa la fallida dels valors socials i de les cohesions –i per tant, seguretats– grupals. És per això que el model d'Inglehart, aplicat als joves catalans, quadra a mitges, que és tant com no quadrar.

Ara que ens hem decantat pel paradigma de la postmodernitat i pel consegüent procés d'individualització, segons Beck, o de personalització, com l'anomena

Lipovetsky, per explicar els canvis en la cultura social, convé entendre que aquesta transformació és de caràcter global i que ja fa temps que afecta Occident –recorrem que Lyotard ja parlà de postmodernitat l'any 1979. I si, a més, tenim en compte el decalatge que hi ha entre el moment en què emergeix un fenomen nou i quan és advertit i delimitat pels estudiosos, haurem de pensar que ja devem portar prop de quatre dècades –com a mínim– de procés transformador. De fet, tendim a pensar que les llavors podrien haver germinat en la dècada dels 60 i n'hi ha que diuen que les revolucions d'aquella època en van ser el primer símptoma.

O sigui, que els nostres joves d'avui sembla ser que no han inventat res. Més aviat sembla que hagin copiat, demostrant, això sí, una gran retentiva i molt de talent a l'hora de reproduir el model. Ells han innovat poca cosa del model. En essència, la seva manera de ser i de fer és tal com els l'ha ensenyada el món dels adults.

“La joventut retrata sempre, amb traços forts, la societat global, a la qual, per la seva banda, no sempre li agrada veure's així retratada”

Aquestes sàvies paraules de José Luis López Aranguren reflecteixen bastant bé la nostra postura. Per tant, l'hedonisme dels joves és producte de l'hedonisme dels adults; el mateix passa amb el consumisme, amb el materialisme i el culte als diners, l'individualisme, la

indolència, etc. En el fons, tot el que fan és resultat d'una bona captació dels valors –o dels suposats valors, tal com va la cosa– del món adult. No oblidem, a més, que totes aquestes lògiques vénen àmpliament promogudes per la societat de consum, que també és quelcom que està en mans dels adults.

En un aspecte sí que cal parlar de la diferencialitat juvenil envers el món adult. En els joves, les tendències pròpies de la postmodernitat hi troben uns grans catalitzadors. Sembla com si en els joves es trobés en estat pur allò que ja passa a la societat adulta. Com si els nous estils de vida postmoderns trobessin una absoluta permeabilitat en els joves. Potser per això, als adults, els fan basarda les manifestacions juvenils del seu propi mal, perquè els joves semblen anar sempre uns passos més enllà, alliberats de tot límit. Entenem que això tampoc no s'explica pel fet de ser jove, sinó pels paràmetres als quals el món dels adults ha relegat la condició de ser jove avui.

La postmodernitat, en tot allò que té de moral del plaer, de gaudi dels sentits i d'individualisme egoic, hedonista i despreocupat de mena, casa molt malament amb les responsabilitats inherents al món dels adults. En algun moment, cal deixar la diversió i cal afrontar problemes reals propis de la vida adulta. És a dir, que en algun moment cal sortir del miratge postmodern. Això no sembla passar amb els joves, que rarament surten del solipsisme i semblen instal·lats en la cultura de la festa

permanent. És cert que han d'anar a escola, però això no vol dir que s'hi impliquin ni que s'esforcin especialment. En tot cas, fora de l'episodi de l'escola o fora d'episodis laborals puntuals –i pel que sembla, tampoc amb gaire implicació–, tenen molt de temps lliure, on retroben i reafirmen la seva identitat plenament postmoderna. D'altra banda, les dificultats oclusives que els joves es troben en el trànsit a l'adulthood per raons estructurals (treballs precaris, preu de l'habitatge, matalàs familiar...), perllonguen la permanència en l'estadi jove molt més que en qualsevol generació anterior. Tant és així, que autors com Bendit ja parlen d'estadis específics que denoten l'allargament del període, com la “postadolescència” o l’“adulthood jove” (*young adulthood*), per assenyalar les transicions inacabades que mantenen les persones en un estadi intermedi entre jove i adult. Mentrestant, l'expansió econòmica de les societats occidentals i el viratge de la institució familiar cap a esdevenir una font de recursos materials per als adolescents i els joves que tutela, se sumen a les condicions estructurals oclusives abans esmentades i hi sinergitzen en facilitar l'eternització de la dependència de les persones vers la llar familiar d'origen.

Pertant, els joves d'avui tenen unes condicions estructurals idònies per experimentar els estils de vida postmoderns durant un temps prou perllongat del cicle de vida. A més, l'entrada a aquests estils de vida –i la seva

posterior consolidació— es facilita per una sèrie de circumstàncies addicionals que formen part de la societat que els envolta i que el món dels adults els procura. D'una banda, estan immersos en una societat de consum que promou constantment els nous “valors” postmoderns; de l'altra, el predomini dels estàndards individuals s'edifica sobre les runes dels valors socials abans hegemònics. Amb la pèrdua de prestigi de les institucions tradicionals, s'ha deixat pas a un pluralisme atomitzat de cosmovisions que es disputen en peu d'igualtat —democràtica— el difícil tema dels valors i de les orientacions vitals. El pluralisme i la manca de referents que permetin de fer una tria conseqüent pot fer que augmenti la incertesa i que es vegi cada tria personal en termes d'elecció lliure i individual, com si s'adquirís un bé de consum. Per això es parla d'una “biografia de bricolatge”: cadascú s'ha d'autoconstruir la pròpia trajectòria vital i la pròpia identitat sense cap referent normatiu prou consistent i sense cap mena de “full de ruta”, per dir-ho així. La desorientació, aleshores, es fa palesa en la inexistència de criteris fermes de judici. Per això autors com Bauman parlen d'una societat líquida, en la qual totes les eleccions, també les referents a valors, són poc sòlides —d'aquí la metàfora de la liquiditat— i clarament volubles. Fàcilment, en funció de les circumstàncies, el subjecte canvia uns valors per uns altres i, fins i tot, pot passar que mantingui un conjunt de valors inherentment

contradictori o paradoxal. Adonem-nos, per cert, que és precisament aquesta volubilitat la lògica que impera en el consum. Així, no ens hauria d'estranyar que els joves desenvolupin una atonia crítica, quasi una anomia –en el sentit durkheimià– i, en definitiva, optin per l'indiferentisme ètic. No es tracta d'una deriva immoral, sinó més aviat d'una deriva amoral, inhibidora. Com a molt s'adopten uns o altres models en funció de les circumstàncies, en un sentit acomodatiu, i es canvien tants cops com calgui, també en funció de les circumstàncies.

La inconsistència en els valors i els referents, una identitat líquida, uns “valors” emergents que pregonen l'individualisme, la llibertat i el plaer personal per damunt de tot valor social –ara en decadència o simplement arraconat–, el desprestigi i la crisi de les institucions socialitzadores tradicionals, les oportunitats de consum i de lleure, la sobreprotecció familiar que fa fàcil l'accés als recursos, els referents d'èxit fàcil i de culte a la imatge dels adults... Com podríem no esperar d'aquí una joventut egoista i individualista, interessada només en allò que li és propi i no en allò social, en el bé comú? Com no podríem esperar la lògica acumulativa del consum, la cultura acomodatícia i del fàcil accés a tot el que es vulgui i el menyspreu de l'esforç com a mitjà de consecució de fites? Com no podríem esperar el defugiment de tota responsabilitat, fruit precisament d'aquesta vida regalada? Com no podríem esperar el

desenvolupament d'un sentit de la tolerància basat en la passivitat sistemàtica i la indiferència envers tota opció o alternativa, com denuncia Elzo?

De nou hem de qüestionar la viabilitat del model d'Inglehart, que defensa que no hi ha pèrdua de valors, sinó substitució d'uns valors per altres. Així mateix, no estem d'acord amb certes interpretacions en positiu dels nous valors juvenils, les quals semblen greument afectades per una mena de síndrome d'Estocolm que predisposa a llegir de forma condescendent tot allò que prové dels joves. Creiem constatable, com opinen certs corrents teòrics, que en el jovent és fàcilment advertible la pèrdua dels valors socials i col·lectius i del sentit de la transcendència, fins i tot, més enllà dels valors. Alhora, creiem clarament constatable l'emergència d'un indiferentisme inquietant en els dilemes morals. I no veiem que aquests fenòmens tinguin res de positiu.

Dèiem abans que l'element fonamental era el judici i la consolidació de criteris de judici que permetin d'incorporar un sistema de valors sòlid i congruent com a ciment identitari. Doncs bé, l'indiferentisme moral és un cop a la línia de flotació del procés de construcció identitària de tota persona. En els nostres joves, com també en els nostres adults, es detecta una actitud dimissionària envers els valors col·lectius. El més greu no és només el risc de perdre els valors socials, que també, sinó que, de retruc, sembla poder-se perdre l'actitud que ens

permetria de recuperar-los. Al capdavant, no sembla tant una crisi de valors com una crisi de sentit. No hi ha un sentit de transcendència dels valors socials ni dels personals i tampoc no sembla haver-hi un sentit de les responsabilitats que es contreuen pel fet de pertànyer a una comunitat i, més enllà, a una societat global. La reclusió en l'individualisme irresponsable, que diria Lipovetsky, fa que hom ja no sàpiga transcendir-se a si mateix com a subjecte i fa que hom resti existencialment empobrit en una gàbia de sentits. Insistim: això ja passa amb els adults i va camí de ser-ne la tendència dominant, però en els joves passa més i també es veu més, cosa que potser podria explicar l'alarma social existent. I mentre la reproducció social del model sigui tan permeable en les noves generacions, les perspectives de futur no poden ser gaire optimistes.

És clar que no tots els trets propis de les noves tendències postmodernes són necessàriament negatius i hi ha aspectes que no només no són gens apocalíptics, sinó que poden constituir, fins i tot, una remarcable evolució en la concepció de l'ésser humà. En el fons, el respecte a la llibertat de l'individu i a la sobirania dels propis actes conté valors emancipatoris de la persona que no hauríem de menysprear. De la mateixa manera, la crisi d'autoritat pot ser llegida en positiu, en la mesura que deslegitima els dogmes i les jerarquies que tenen un origen predemocràtic i que no es guanyen l'*auctoritas*

amb un argumentari logicoracional i amb un testimoniatge de coherència i exemplaritat personals. Ens fa l'efecte que cada cop més, sobretot en els terrenys de predomini intel·lectual, l'atribució formal d'un rang de poder a una persona o institució no comporta el conferiment automàtic de legitimitat, si no és que s'ho guanya per procediments de convicció com, per exemple, els coneixements demostrats, l'argumentació emprada, les dots organitzatives o la qualitat humana reconeguda pels altres. El revers d'aquesta tendència seria la reivindicació implícita o explícita de major participació en les decisions col·lectives i, per tant, el retorn del subjecte individual a una posició de centralitat democràtica. Doncs bé, nosaltres entenem que tot això són canvis en positiu. Com també entenem en positiu canvis com els de la major tolerància en determinades actuacions o adscripcions privades, ja sigui en les tendències sexuals de les persones, en els nous tipus de famílies, en les relacions de parella, en el pluralisme ideològic i religiós o en la major obertura vers la diversitat cultural i la convivència interètnica. Considerem que tot això, malgrat les friccions que puguin haver-hi fins que encaixi òptimament en la nova societat, prefigura un nou horitzó on caldrà redefinir tant els drets de l'individu i el respecte a la individualitat, com les formes d'autoritat o de convivència des del pluralisme, la diversitat, la participació social, el respecte a l'altre i a la seva condició.

Segurament no serà senzill, però en part pensem que les llavors ja estan sembrades i ara només cal adobar bé el terreny.

Per posar un breu exemple il·lustratiu, el cas de la família és paradigmàtic. És molt positiu que s'hagi deixat enrere la família autoritària i d'arrels més patriarcal i que s'hagi entrat en una fase de "família postpatriarcal", segons Flaquer, o de "família negociadora", segons Meil. Ara és la comunicació l'eina legitimadora de l'autoritat i el conflicte es dirimeix a partir de l'argumentació. Això fa que els pares i les mares d'avui hagin de tenir noves qualitats. Han de ser receptius, empàtics i pedagògics i no per això deixar d'exercir l'autoritat ni d'imposar límits i normes quan cal. En realitat, més que una crisi de l'autoritat en sentit lax, el que sí que hi ha és una autèntica crisi de l'autoritat arbitrària. Una altra cosa és que la dificultat inherent a aquest nou tipus de família comporti una desorientació en els pares i les mares que genera un buit d'autoritat que és aprofitat pels fills i les filles per capgirar les relacions de poder en profit propi. Els problemes semblen provenir més de qui no sap adaptar-se als nous requeriments de la cultura familiar emergent i d'uns temps socials que no s'han pensat per facilitar que pares i mares puguin dedicar-se a la llar i als fills en la mesura que el nou model necessita. Com tots els canvis de paradigma, els canvis culturals en la institució familiar no seran pas fàcils, ni

cap camí de roses. Però, ben dirigits, comporten un contingut emancipador de les persones que hauria de ser llegit com una evolució de la institució.

Malgrat que hi hagi tendències positives, la panoràmica global d'avui ens sembla més aviat pessimista si posem uns i altres factors en una balança. Tot i les aportacions de l'individualisme emancipatori, sembla com si la societat, sobretot els joves, hagi basculat a un extrem. Com si hi hagués una mena d'empatx d'individualisme i de narcisisme en els individus, que els fa perdre bona part del sentit social que podien tenir i fa que s'aboquin a una cultura exclusivament egocèntrica, basada en el plaer sensual i material sense més implicacions. Des d'una perspectiva històrica, sembla que els abusos de col·lectivisme per part de diferents opcions socials, que des de les institucions tradicionals i des de l'estat es van dur a la pràctica en dècades anteriors, hagin deixat una profunda petjada i hagin generat anticossos. Històricament, bona part de les formes col·lectivistes que van esdevenir hegemòniques en la modernitat van comportar l'anul·lació dels individus i de la llibertat. I moltes vegades ho van fer ignorant i contradictoriament els propis valors, els quals mitjançant l'emancipació col·lectiva havien de perseguir també l'emancipació individual. La lectura, però, sovint va ser errònia i es va creure que l'emancipació col·lectiva (d'un poble, d'una classe social, d'una nació...) havia de fer-se en

detriment de l'emancipació individual, quan havia d'haver estat just el contrari. És possible que l'experiència fallida en aquest camp hagi deixat un pòsit de rebuig als valors socials i col·lectius, els quals eren i són lloables, per tornar a l'individualisme més asocial, selvàtic i disgregador, com podem veure en les nostres societats actuals. Potser això pugui explicar el creixent indiferentisme cap a aquesta mena de valors tant en joves com en adults, així com el descrèdit de les institucions tradicionals de tall més col·lectiu o comunitari.

Un individualisme sense referents col·lectius, a més d'irresponsable, com diria Lipovetsky, és també un individualisme de curt abast. L'individu continua sent aquell animal social que definí Aristòtil i no només necessita una societat on projectar-se mitjançant la convivència amb altres éssers humans, sinó que cal que trobi un sentit a la convivència. Tot projecte de persona roman inacabat si no té una dimensió social sòlidament arrelada en uns valors col·lectius que li donen sentit i transcendeixen el propi subjecte. Potser per això, Lipovetsky diu que la nostra societat, tot i la bulímia consumista i l'ostentació narcisista, no aconsegueix desempallegar-se d'un malestar difús, en el qual predominen el sentiment de buit existencial i d'absurditat de la vida, l'isolament, l'angoixa i les pors i la incapacitat per sentir.

1.6 ASPECTES PROPOSITIUS

Entrant ja en els aspectes més propositius, creiem que per damunt de tot cal no abdicar els valors comunitaris, socials i col·lectius i el sentit de transcendència, però, al mateix temps, cal que es preservin els valors emancipatoris del procés d'individualització i autorealització. No és una contradicció. Ans al contrari, ambdues facetes han de ser vistes com a complementàries i cal articular –a Catalunya i al món sencer– una nova realitat social des d'on conciliar els valors socials amb el respecte als valors individuals. Caldrà, per tant, repensar l'individualisme i corregir-ne els excessos, com en el seu dia va ser necessari reduir els excessos del col·lectivisme, sense que per això es menyspreïn les essències de l'un i de l'altre. És clar que això suposa repensar els valors i el seu sentit. És una mica el que fan autors com Elzo, quan magistralment distingeix entre la tolerància activa i la tolerància passiva i quan introdueix el concepte d'intolerància necessària per desrelativitzar la mirada vers tot allò que passa en la realitat social. De la mateixa manera, potser caldrà repensar el plaer i expandir-lo per damunt del plaer sensual i material que promouen els mitjans de comunicació i la societat de consum; potser caldrà educar en un plaer diferent, més evolucionat, transcendent i integrat en els béns col·lectius.

No només caldrà operar sobre els continguts, sinó sobre l'eina mateixa. És imprescindible omplir el buit institucional en educació en valors. No sabem si repensant a fons les funcions de l'escola—el tema és prou complex com per no bandejar-lo de manera frívola—, si treballant sobre la institució familiar o si de qualsevol altra manera. Ara més que mai cal una ferma aposta per una educació en valors i és possible que això reclami un compromís de tots els agents socials d'una societat cada vegada més global. Més enllà de les institucions tradicionalment socialitzadores, l'educació en valors—inclouent-hi els valors col·lectius—potser hauria de ser vista com una qüestió de responsabilitat social ubíqua, el que alguns anomenen la “construcció de la societat responsable”. En aquest sentit, l'educació en valors caldria defensar-la no només des de la família i des de l'escola, sinó també des de les entitats socials, des dels mitjans de comunicació—que, emparant-se en la llibertat i en el lliure mercat, corren el risc d'esdevenir els grans contraeducadors en valors, i als quals ja tocaria que se'ls exigís la part de responsabilitat—, des de les empreses, des de les institucions polítiques, des d'aquells que es converteixen en referents públics i veus morals, etc. Malgrat que els infants, els adolescents i els joves han de ser els segments a protegir especialment en qüestió de valors, el canvi hauria de començar pel món adult, atès que els joves s'hi emmirallen.

Segurament, seran poques les anomenades institucions tradicionals que desapareixeran, però seran moltes les que hauran de sotmetre's a canvis estructurals importants. Revisar a fons les característiques estructurals, formals, relacionals i funcionals de cadascuna de les institucions esmentades i explorar-ne les possibles línies de reconversió, sens dubte, pot ser un apassionant exercici intel·lectual, però també és un imperatiu històric si volem que les societats actuals en general i Catalunya en particular puguin reprendre el rumb del sentit. Si abans posàvem l'exemple de la família, ara podem posar l'exemple de l'escola i constatarem que caldrà debatre'n el paper com a institució socialitzadora en valors i com a institució d'aprenentatge social i cultural. Potser caminarem cap al disseny d'una doble funcionalitat escolar, o potser es donarà lloc a nous espais institucionals. D'altra banda, segurament caldrà revisar des de les relacions interpersonals que es donen a l'escola (entre professorat, alumnat, famílies, Generalitat...), fins a les formes pedagògiques de transmissió, integrant-hi productivament les noves tecnologies, però sense que la necessària reflexivitat del pensament i l'esperit crític cedeixin a la cultura icònica de la immediatesa.

Al final del procés, el més segur és que calgui reeducar joves i adults en els canvis a implementar. No només caldran nous mestres per a una nova escola, sinó que potser també caldrà educar nous pares i mares per a les

noves dinàmiques familiars, nous gestors empresarials i d'organitzacions per a les noves empreses i les noves organitzacions, i nous dirigents polítics en una nova manera de fer política, de més proximitat, que assumeixi els reptes globals i més imbricada que mai en la societat civil. I així amb tot, i a tots els racons. Per tant, no es tracta només de repensar, sinó de transmetre. És ben possible que el desori que provoquen diverses manifestacions de la crisi del sentit provingui, en el fons, d'un buit de coneixements i de competències sobre com actuar en les noves realitats, un cop es constata que les velles receptes ja no funcionen en l'actualitat.

Caldrà fer un exhaustiu treball exploratori en el camp de l'axiologia i potser sovintejaran els intents fallits, però és quelcom que, al nostre parer, ja no es pot deixar de banda. Cal saber que la perpetuació de l'atonia valorativa i de la desorientació del sentit ens endinsaria cada cop més en una descohesió social galopant i que els símptomes anòmics es multiplicarien cada vegada més, ja que creiem que ara com ara només estem contemplant la punta de l'iceberg.

Identitat i diversitat

Dolors Oller

2.1 OBJECTIUS

Identitat i diversitat s'apropa al tema de les identitats – personals i col·lectives, culturals i nacionals– i a com gestionar-les. Té especialment en compte els valors que s'hi posen en joc, sobretot en un moment d'augment de la diversitat cultural en el si de les nostres societats.

Les qüestions a plantejar són si els catalans podem mantenir (o recrear) la nostra identitat nacional i cultural i, alhora, donar acollida i reconèixer les noves formes culturals de vida derivades dels nous fluxos migratoris, i també com ho farem i quins valors posarem en joc.

La resposta que doni la societat catalana a la immigració forma part de la seva autocomprensió com a societat, com a poble. Per això, s'ha pogut dir que la

immigració té un efecte mirall a tots els nivells, des de l'individual fins al social. Així, les polítiques d'immigració són també una part fonamental dels processos de construcció política de la identitat nacional pròpia, en tant que polítiques de reconceptualització i redefinició de la comunitat. La qüestió clau és com incloure els nous vinguts de manera que desenvolupin un mínim sentit de pertinença per aconseguir estabilitat i cohesió socials, dins del respecte a la pluralitat cultural i al manteniment de la nostra pròpia especificitat nacional i cultural.

De fet, les transformacions que tenen l'origen en la immigració reforcen la necessitat de la nació catalana de definir-se com a comunitat cultural i política, de reformular la seva identitat per no diluir-se i de replantejar-se les bases de la convivència i els valors que en deriven. Això ens porta al debat sobre quina cultura pública ha de delimitar la forma de relació entre grups i persones en el si d'una societat.

Un expert canadenc, Joseph H. Carens, postula l'obligació de la comunitat d'acollida de comunicar als immigrants quines són les expectatives legítimes que té com a societat distinta de la dominant. I s'inclina per plasmar aquesta obligació en l'establiment d'un "contracte moral" entre la comunitat d'acollida i els immigrants.

Aquest "contracte" proporcionaria les bases normatives i assenyalaria els valors que legitimen les obligacions de cadascuna de les parts en el procés d'integració.

Així, per part dels nouvinguts, el respecte a la llengua oficial de la nació minoritària receptora, així com als principis liberaldemocràtics i de respecte als drets humans; i, per part de la societat receptora, l'obligació de respectar la identitat dels immigrants i d'adequar-se a les seves demandes culturals. La construcció d'una societat distinta no implicaria, doncs, necessàriament, actuacions fortament assimilacionistes.

2.2 CONSTATAcions

L'opinió pública catalana ha anat canviant la visió de la immigració. Les enquestes demostren el pas d'una visió marcadament positiva de la immigració al recel davant la consideració de la immigració com a "massa" (en el sentit no sols d'"excés" sinó també de "massa crítica", amb els seus costums, maneres de pensar, etc.), per haver augmentat ràpidament i concentrada, sobretot en algunes zones, de manera que s'ha fet visible. Si encara fins als darrers anys del segle passat els ciutadans es mostraven força despreocupats pel tema –malgrat l'increment de la immigració que ja es vivia– avui comença a veure's la immigració com a possible generadora de conflictivitat. Ja el 2001 es percep aquest canvi de tendència amb manifestacions de reticència davant el fenomen migratori i amb apel·lacions a controlar la

immigració més ostensibles. Un percentatge considerable (un 42% el 2001, segons dades del CIS) considera que són “massa” els immigrants que tenim i, en coherència amb aquesta percepció d'excés, ha augmentat també substancialment el nombre de persones que considera que la immigració és un dels problemes principals del país. El febrer del 2001 la immigració ocupa el tercer lloc entre els problemes considerats més importants, assenyalat per un 31% dels entrevistats, molt per sota de l'atur (67%) i el terrorisme (65%), però per sobre de problemes com les drogues i l'alcoholisme (16%). Guanya terreny, així mateix, la idea que pot representar un cert perill per a la identitat pròpia, de manera que l'opinió pública espanyola –i catalana– se situa a nivells europeus pel que fa a aquesta qüestió.

Una cosa similar es pot dir respecte a la consideració de la immigració com a perill per a l'ordre públic, si bé les estadístiques de comissió de delictes i del nombre de població reclosa ho desmenteixen. Cal destacar que els que imaginem que els immigrants provoquen un augment de la delinqüència es concentren en les ciutats de més d'un milió d'habitants, i la seva resposta pot estar clarament motivada per una percepció estereotipada de la realitat que associa delinqüència creixent amb població immigrant també en augment, concentrada en barris considerats cada cop més insegurs. Aquí el col·lectiu més perjudicat és el nord-africà, cosa que no podem

deixar de connectar amb l'11-S i el nostre 11-M, amb la consegüent islamofòbia i els recels envers col·lectius musulmans que han generat a tot el món i, també, a les nostres societats.

Igual que en els resultats de les enquestes, en els grups de discussió hi ha una predisposició a concedir als immigrants, sense distinció del seu estatus legal, tot tipus de drets socials (dret a cobrar el subsidi d'atur si ha cotitzat, dret a l'educació i a la sanitat). Hi apareix l'argument que els immigrants han de contribuir també a finançar el sistema públic de benestar si se n'han de beneficiar, ja que, si no fos així, estarien competint d'una manera deslleial i injusta. En aquest sentit, els ciutadans expressen un clar rebuig a la discriminació positiva dels immigrants. Les mesures de suport específic als immigrants són denunciades de manera pràcticament unànime: "Que se'ls ajudi perquè no vinguin, però si vénen, que no se'ls doni cap tracte de favor". Així, les ajudes destinades a facilitar-los l'inici d'activitats empresarials mitjançant exempcions d'impostos, les facilitats per accedir a les guarderies o als col·legis públics i per llogar habitatges són comentades molt negativament. Es compara la situació de l'immigrant que rep aquesta ajuda amb la de l'ancià espanyol amb una pensió insuficient, amb la del jove que no pot independitzar-se i comprar un habitatge, amb les dificultats de qui vol començar un negoci. I es conclou que la discriminació positiva a favor de l'immigrant és injusta.

Pel que fa a l'àmbit de l'educació, s'enregistren queixes per la posició avantajosa dels immigrants en l'accés als centres públics i pel criteri de renda que s'utilitza en la selecció d'alumnes. També s'està en desacord amb l'alteració de l'homogeneïtat cultural i lingüística que comporta la presència de molts nens immigrants a les aules, i es constata com aquest fet complica la docència. El resultat de tot això és un descens general del nivell educatiu a l'aula que, com a conseqüència, produeix la fugida de nens autòctons cap als centres concertats on, fins ara, el percentatge d'immigrants segueix sent molt més baix. Els problemes específics per la incorporació dels immigrants s'afegeixen a una situació molt deteriorada de l'ensenyament mitjà causada pel descens del nivell educatiu dels alumnes, el fracàs escolar a l'ESO i el batxillerat i els problemes de disciplina a les aules, significatius entre els alumnes espanyols, però agreujats en el cas dels alumnes procedents d'alguns països, com ara els marroquins o els dominicans. El resultat de tot això és que la immigració pot provocar una segregació ètnica o nacional en el sistema educatiu finançat amb fons públics. Allà on hi ha presència important d'immigrants, els nens catalans i espanyols tendeixen a anar als col·legis concertats i els immigrants, als públics.

D'ençà de 1993 i en una progressiva evolució, s'ha anat definint un model propi d'acomodació de la immigració a Catalunya, caracteritzat com a model d'integració,

respectuós amb les diferències culturals, i que pretén implicar tots els actors, públics i privats. Segons aquest model (oposat als models multimosaic i assimilacionista), a partir de la igualtat de drets i deures, els nous nadius tenen la possibilitat de formar part del teixit social del país acceptant i enriquint els valors comuns.

2.3 IDENTITAT I INTEGRACIÓ

Entenem per integració l'acomodació de tots els individus i els grups d'una societat en un marc institucional comú on es respectin els seus drets de llibertat i d'igualtat i les seves diferències identitàries i on se'ls pugui exigir responsabilitat pels seus actes. La inclusió en aquest marc comú no vol dir de cap manera exclusió, ja que cada persona o grup ha de poder expressar tant el consens com el dissens: en això rau la capacitat de participació, pilar fonamental de la democràcia.

La nova identitat col·lectiva resultant es recolza en la participació en la vida cívica, social i política i no pas en els orígens culturals o nacionals de les persones. S'assoleix aquesta integració quan s'arriba a compartir una certa identificació amb els altres i una voluntat de pertànyer a un espai comú que exigeix deures i atorga drets tant a la població que arriba com a la que acull, tot i que, inevitablement, l'esforç més important l'hauran de fer les persones que arriben.

La integració ha d'operar sobre la base d'identitats complexes i lleialtats múltiples. I això només pot ser viable si som capaços de construir un espai públic on tots els habitants de Catalunya es puguin trobar com a éssers humans i com a ciutadans, amb els seus drets reconeguts i amb els seus deures assumits.

D'altra banda, no podem separar el pluralisme cultural o de la identitat i les qüestions socials. Sense projecte compartit no és possible gestionar les polítiques socials. La cohesió social, imprescindible si volem viure en societats humanes, exigeix, a més de garanties socials, referents i valors compartits amb els quals els ciutadans puguin identificar-se. La integració cultural no pot ser considerada un procés independent de les condicions polítiques, laborals, econòmiques i socials de la immigració.

No hi ha un únic model d'integració. Però el compromís amb els principis democràtics i liberals estableix els límits de qualsevol política d'immigració.

No podem partir d'una idea unilateral d'integració i pretendre que els nouvinguts siguin els únics que hagin de fer l'esforç d'integrar-se: es tracta d'un procés d'adaptació recíproca. El repte és com adaptar la nostra societat i nosaltres mateixos a la necessitat intercultural que implica la immigració i aconseguir, així, una convivència entre ciutadans de diferents orígens que eviti l'enfrontament, els guetos i la marginació.

2.4 CONCLUSIONS I PROPOSTES

Les identitats i les cultures no són estàtiques i fixes, no són totalitats tancades i sense fissures, sinó que són dinàmiques: recreen i reinterpreten les seves tradicions i estan obertes a les influències d'altres cultures i grups.

Per tant, en determinades condicions, no han de ser necessàriament incompatibles el desig de mantenir una identitat nacional i cultural pròpia i el desig de fer-les evolucionar, de fer-les permeables o obertes a noves influències.

La presència d'un significatiu nombre d'immigrants en el territori d'una nació sense estat com Catalunya afecta la seva identitat com a nació i les possibilitats d'exercir l'autogovern.

La manera de gestionar la immigració i la multiculturalitat que comporta és transcendental perquè no es dilueixi la identitat nacional.

Les polítiques de gestió de la identitat i la multiculturalitat que es posin en marxa hauran de respectar el marc democràtic i els valors de la tradició liberaldemocràtica, que ens serviran per valorar les iniciatives que es prenguin. Partim de la base que volem seguir vivint en una societat liberal i en una societat democràtica i que el respecte i compliment d'aquest requisit és condició fonamental per a l'acceptació i l'acollida dels immigrants.

La integració dels immigrants ha de comportar un doble procés de transformació: el de la identitat dels propis immigrants i el de la identitat de la societat receptora. Això, al seu torn, comporta un procés de transformació de l'autocomprensió de la societat receptora com a comunitat política i cultural. Els immigrants han de ser també conscients, com nosaltres, que se sotmetran a aquest procés de transformació.

Les demandes dels immigrants i les de les minories nacionals, si bé potencialment conflictives, no són necessàriament incompatibles. La qüestió cabdal és si Catalunya com a nació pot acomodar en el seu interior la multiculturalitat que té l'origen en la immigració sense que aquest fet afecti negativament les demandes a favor d'un autogovern capaç de garantir l'especificitat de la seva identitat. Les demandes dels immigrants i les dels catalans poden, sinèrgicament, interactuar. Per posar un exemple, mentre que és possible que molts catalans pensin que els immigrants haurien de compartir valors i actituds per promoure l'afecció pel país i pel nostre sistema democràtic, és possible que els immigrants pensin que els catalans haurien de compartir o repartir millor la riquesa del país, els llocs de treballs, els salaris, l'habitatge, etc. La sinergia, en aquest cas, haurà de consistir a saber creuar valors liberals i democràtics amb valors redistributius i de justícia social.

És molt important desenvolupar un projecte de construcció nacional axiològicament obert, inclusiu, capaç d'acollir les diferents minories culturals en el si de la nació. Per tant, és del tot convenient que la immigració formi part de la política de construcció nacional i que els immigrants hi puguin tenir un paper.

Cal ser conscients, però, que aquest procés serà llarg. Compartir una visió i un mateix projecte de país requereix una llarga convivència, potser de generacions, el desenvolupament d'interessos comuns, de lligams sentimentals, de models mentals compartits, de compromís i confiança mutus i també d'una llengua comuna per comunicar-se.

Des d'aquesta perspectiva de llarg termini, sembla més adient aconsellar estratègies de *soft power*, basades en la capacitat d'atracció, la flexibilitat, l'obertura i la paciència, combinades, si s'escau, amb accions puntuals de *hard power*, que no pas el desenvolupament únic d'accions impositives i punitives. Els processos d'identificació no depenen només de lleis sinó també i, sobretot, de lligams, vincles afectius, emocions i sentiments establerts entre els individus i els diferents col·lectius. Cal traduir els processos d'identificació en sentiments d'identificació.

El vincle entre polítiques d'immigració i gestió de la pertinença a la comunitat nacional és de gran transcendència per a les nacions minoritàries i el seu futur.

En aquest sentit, la gestió de la integració dels immigrants apareix vinculada estretament al mateix autogovern (competències i recursos), a la seva fortalesa i als valors que deriven del model d'integració que impulsa. Cal tenir present que una mala regulació de la immigració pot afectar negativament el projecte de construcció nacional.

Convé gestionar no sols recursos i competències, sinó també identitats, formes de pertinença a una comunitat. Això ho han de fer tant l'estat-nació respecte a les nacions minoritàries, com les nacions sense estat respecte a les minories culturals internes. És en aquest context on cal situar nocions com les de ciutadania múltiple i pluralitat d'identitats nacionals o culturals.

És una condició imprescindible generar i mantenir a Catalunya una cultura pública comuna que serveixi de referència per a l'educació pública, la deliberació política i la mobilitat social i econòmica. Davant la presència d'immigrants, aquesta cultura pública comuna basada en valors i procediments compartits ha de ser accessible i permeable per tal de poder incloure elements de la cultura dels immigrants.

Tot partint de la defensa i l'acceptació dels valors liberals democràtics i dels valors socials i redistributius, la societat catalana ha de respectar, reconèixer, acceptar i valorar en l'espai públic les diferències culturals dels grups minoritaris sense que això n'estigmatitzi els

membres i els tanqui oportunitats. Aquesta combinació d'igualtat i diferència representa l'aspecte més nou i desafiant de l'actualitat, ja que cap de les ideologies tradicionals vigents (liberalisme, republicanisme, socialdemocràcia) no ha sabut tractar-lo satisfactòriament. S'ha de facilitar el reconeixement dels diferents grups ètnics, lingüístics, religiosos... i de les seves pràctiques, però també s'han d'impulsar el contacte, l'intercanvi i el lligam amb altres tipus d'associacions fins al punt d'aconseguir fer emergir un sentiment compartit d'identificació amb el país. D'aquesta manera hi haurà manteniment, transformació i superposició d'identitats.

Cal construir un concepte de ciutadania basat en el sentiment de pertinença, una ciutadania necessàriament inclusiva, que no exclogui cap resident dins del seu territori autogovernat, per tal que els immigrants hi tinguin els mateixos drets (inclosos els culturals) que els altres grups.

La llengua pròpia de Catalunya i, per tant, les polítiques lingüístiques adquireixen un paper fonamental a l'hora de vertebrar la integració dels nouvinguts. Exigir als immigrants que s'adaptin culturalment, aprenguin la llengua oficial i n'acceptin el paper central, assumeixin els valors democràtics i participin en el procés de construcció d'una "societat distinta", en terminologia de Carens, a la societat majoritària, tot plegat és legítim si es dóna en el marc d'un projecte plural, que respecta

les diferències culturals de tots de manera equitativa. La cultura i la llengua catalanes poden i han de ser vistes i utilitzades com allò que uneix tots els qui viuen a Catalunya. Com diu Josep Maria Terricabras, “saber català a Catalunya significa fer un pas decisiu per accedir a la plena ciutadania, vol dir aconseguir que la llengua sigui lligam d’unió entre nosaltres, no un element de separació”. Això, però, comporta al mateix temps la redefinició del concepte de cultura pública comuna.

En la gestió de la multiculturalitat cal adoptar una perspectiva d’interculturalitat, perquè no ens convenen ni un mosaic de cultures aïllades ni un mestissatge que porti a la dissolució. La interculturalitat s’ha d’entendre com un compromís de reconeixement recíproc i de relació activa i participativa entre els diferents grups culturals presents a la societat. Només així es pot aspirar a configurar conjuntament un marc de convivència sostenible i un projecte compartit de futur.

En aquest marc intercultural flexible, equitatiu i sostenible, la llengua i la cultura catalanes hi han de fer d’eix vertebrador. La primacia de la cultura en el seu espai històric és la condició de la diversitat equitativa.

Això implica que hem d’anar més enllà de la integració legal. Per integrar realment, s’han d’incloure diverses lògiques, de forma equitativa.

Davant la inevitabilitat del fet migratori, hem d’aprendre a conviure i, per tant, aprendre a passar de la

mera coexistència a la convivència. En societats tan heterogènies com ja ho és la nostra –i encara ho serà més en un futur–, convé veure-hi la diversitat com a quelcom valuós i el pluralisme cultural com un valor que val la pena protegir, no sols com un fet que ha de ser tolerat.

Urgeix no veure la immigració com un problema sinó com una oportunitat. A més dels problemes econòmics que ajuda a solucionar, aporta rejuveniment a la societat i, en aquest sentit, pot “injectar” dinamisme i desig de transformació a una societat envellida. També ajuda a incrementar la població escolar. D’aquí la importància de les polítiques escolars d’integració i que l’escola esdevingui una peça importantíssima en el procés d’integració de les famílies immigrants i de la integració en general: en l’educació hi ha la clau d’una societat plural i integrada.

Cal tenir present la nostra història i no descartar la similitud de moltes situacions i processos immigratoris viscuts. Hem d’exercitar la memòria històrica i afavorir el pas de la comunitat de memòria (d’on venim, passat) a la comunitat de projecte (cap on volem anar, què volem compartir, futur).

Malgrat els resultats optimistes d’algunes enquestes, una anàlisi més profunda de la nostra societat pot detectar signes clars d’etnocentrisme i d’intolerància. Cal vigilar-los per tal que no es transformin potencialment en racisme i xenofòbia davant el creixement accelerat

de la immigració i la seva concentració en determinades zones. No deixa de ser preocupant, des de la perspectiva de la reelaboració conjunta de la identitat, l'augment de la reticència de la població autòctona a una interrelació amb els immigrants que suposi un grau màxim d'intimitat, com el matrimoni i les relacions d'amistat. En canvi, augmenten les relacions "menys voluntàries", com les de treball i veïnatge. Així mateix, podem constatar la dificultat de saber viure realment el que implica una societat multicultural i, per tant, el respecte no sols al pluralisme ideològic, sinó també al cultural.

El recel i la por envers allò que és diferent només s'esvairan en la mesura que aprenguem a conviure-hi, sense que això vulgui dir abdicar la nostra manera de ser i fer, les nostres conviccions i valors. Cal, doncs, impulsar espais de trobada i convivència entre els diferents grups presents a la societat i evitar guetos. La nostra cultura pot enriquir-se i, en certa manera, reinventar-se en la interacció amb les altres. És important construir espais comuns que permetin la permeabilitat de valors.

Catalunya està plenament legitimada per establir un "contracte cívic" amb els seus immigrants que tingui implicacions per a les dues parts. Un contracte que contingui un mínim polític i moral raonable que es tradueixi en drets i deures per a tothom.

Si volem crear les condicions necessàries per conviure, que possibilitin la identificació dels immigrants amb

la societat d'acollida, no hem de considerar-los només com a éssers econòmicament útils, sinó també com a éssers humans amb drets i deures, per la qual cosa han de poder aspirar al desplegament ple de la seva personalitat. No hem d'oblidar, en aquest sentit, que la igualtat de drets i deures és un requisit imprescindible per a l'exercici d'una ciutadania responsable, i que és fonamental la participació dels immigrants en l'àmbit social en què s'insereixen. Veure la immigració des d'una perspectiva merament econòmica és erroni. Convé valorar-la com un fenomen que té nombrosos aspectes d'enriquiment cultural i social per a nosaltres.

Convé que la integració dels immigrants no ens desintegri com a nació. I a la vegada que puguem créixer en cohesió social i integració interna, respectuosa amb el pluralisme cultural.

Participació ciutadana

Francisco de la Torre

3.1 INTRODUCCIÓ

Són freqüents els estudis que alerten que els ciutadans occidentals, malgrat l'augment dels nivells educatius i de les habilitats i recursos de què disposen, participen cada vegada menys en els afers públics. Aquesta crisi participativa sembla que es manifesta en la davallada dels nivells de participació electoral i en una menor participació en la política convencional.

En el cas català la creença comuna és que, després d'un breu període d'àmplia mobilització i participació ciutadana durant la transició a la democràcia, els ciutadans s'han tornat més reticents a participar en l'esfera pública. Deixant de banda, de moment, si el que es veu com una crisi de la participació és, en realitat i potser parcialment, una transformació de les formes de

participació i, per tant, una crisi limitada a les seves formes més clàssiques, convé emmarcar l'anàlisi sobre la participació social i política en el context històric, cultural i polític de començaments del segle XXI.

El procés de globalització i la creixent interdependència econòmica entre els països, les normes del mercat que el regulen, la ideologia que ho inspira i l'accelerat desenvolupament tecnològic, a hores d'ara, tenen efectes relacionats amb la temàtica que ens ocupa. Entre d'altres, un desenvolupament econòmic que sovint no té en compte totes les facetes del desenvolupament humà, ni tampoc l'imprescindible equilibri mediambiental; enormes desigualtats territorials, socials i econòmiques; el predomini d'un "únic" model de pensament; la crisi de les ideologies emancipadores de la modernitat; l'atomització social; el distanciament entre la societat política i la societat civil; la crisi de les institucions socials que en el passat vertebraven la vida social i política (família, treball, classe social, comunitat religiosa), etc.

Aquestes, i d'altres que es podrien esmentar, són manifestacions de l'accelerada recomposició del complex i delicat teixit cultural sobre el qual descansen tant el benestar social com la convivència democràtica, als quals la humanitat aspira conscientment des de fa almenys dos segles. Si es volen assolir amb tots els efectes i conseqüències, aquestes dues aspiracions comporten complexitats,

incerteses i riscos als quals cal respondre políticament amb la generació d'alternatives d'organització social que facin possible que els membres de les societats se sentin partícpis i corresponsables amb el futur col·lectiu. Amb aquest objectiu, cal implementar actuacions organitzatives i comunicatives que posin en contacte les dinàmiques locals, concretes i properes, amb les globals, també presents en la nostra vida quotidiana, però aparentment més distants i, sens dubte, més complexes.

Si traslledem a Catalunya la problemàtica dels valors de la participació ciutadana, constatem que la societat catalana es troba en un moment de trànsit. La societat catalana ha passat en poques dècades d'una moral d'arrels catòliques a un profund procés de secularització i ha hagut de digerir el final de la dictadura, la transició a la democràcia, la incorporació a la Unió Europea, l'impacte de la globalització i dels nous fluxos d'immigrants, etc. En aquest context, la nova cultura cívica catalana encara es troba avui i simultàniament en procés d'implantació i redefinició.

Abans, però, de continuar presentant la situació a casa nostra i abans d'endinsar-nos en propostes i perspectives de futur, caldrà primer que fem un esforç de recapitulació i definició i ens centrem en el concepte de participació política i en el tipus de democràcies dins les quals la participació ha de ser possible. Comencem pel model de democràcia de la modernitat.

3.2 LA DEMOCRÀCIA MODERNA

Les democràcies modernes s'han configurat com a democràcies representatives més que participatives, com a democràcies d'actors col·lectius més que de ciutadans. La democràcia representativa de partits que les caracteritza assumeix, per tal de funcionar, les regles de competència del mercat. La concurrència d'actors en el mercat no depèn de la seva representativitat originària, sinó abans que res de la seva capacitat per fer-se sentir, per fer prevaler els seus interessos en un joc competitiu d'estratègies. La democràcia representativa es converteix per efecte d'aquest procés en democràcia competitiva de partits o, el que és el mateix, en democràcia de mercat.

Ara bé, aquesta no és la seva única identitat. Des del segle XIX la democràcia acull el credo liberal com a via per legitimar en el món modern el seu projecte emancipador igualitari i universalista. Així mateix, a la inversa, el liberalisme des del segle XIX busca en la democràcia el complement normatiu que contraresti la seva dimensió individualista i competitiva. En resum, arran d'aquesta doble antecedència, la democràcia moderna acaba sent al segle XX una democràcia liberal de mercat.

Durant el segle XX, la història de la democràcia ha passat per quatre etapes o inflexions crítiques. La primera es produeix en el període d'entreguerres. Ve

marcada per l'accentuació del debat constitucionalista sobre les relacions entre la democràcia i el sistema parlamentari. La tràgica experiència del final de Weimar va posar en relleu els obstacles a l'estabilitat que podien provocar el creixement del pluralisme polític i la seva institucionalització a través d'un sistema participatiu i paritari.

Amb aquests antecedents, en una segona inflexió, entre els anys 40 i 50, va haver-hi una reacció prudential, hiperestabilitzadora, que posava les expectatives d'estabilitat política de les noves democràcies en la reforma del sistema parlamentari. La reforma atorgava un paper principal als partits sobre la resta dels actors polítics, individuals o col·lectius. La constitucionalització dels partits es va produir al mateix temps que la reconstrucció del sector públic i, específicament, que la formació dels estats del benestar. L'estat de partits va perllongar-se més enllà de les primeres previsions que el justificaven en tant que solució provisional a la crisi del sistema parlamentari de l'Europa dels feixismes. En aquest sentit, semblava un sistema canalitzador de la representació política que podia establir les bases per a una reeducació democràtica de la ciutadania. Ho va fer, però en un sentit potser no suficientment previst, atès que la representació de partits reproduïa les mateixes tendències oligàrquiques que a començaments de segle Robert Michels va denunciar en la democràcia liberal.

La partitocràcia sobreviu, fins i tot, a la crisi de model d'estat de la dècada dels 70, l'anomenada "crisi de governabilitat", la qual afecta tant el sistema d'institucions com el model socioeconòmic sorgits després de la guerra. Serà aleshores quan la crisi de l'energia obligarà els governs occidentals a replantejar amb urgència el model de política pública. La reestructuració afecta profundament els esquemes redistributius del benestar. Amb la crisi s'acaba el "consens socialdemòcrata", cosa que només parcialment pot entendre's com la substitució del model keynesià per polítiques neoliberals encaminades a la reducció pressupostària del sector públic. La ruptura del consens obeeix també a raons polítiques.

Podem situar la tercera inflexió del debat als anys 60. Les societats civils de les democràcies liberals comencen a demostrar pèrdua de sintonia amb la política institucional. Davant la política de partits es configurava una política de moviments socials que demanava més democràcia. Era un moviment de reacció cívica davant el sistema de partits, la mediació institucional del qual s'havia consolidat com a únic mecanisme efectiu de participació política. En realitat, però, la crítica s'emmarcava en un procés de canvi molt més ampli que implicava una redefinició intel·lectual i pragmàtica de la tradició associativa.

La continuïtat revitalitzada de l'associacionisme civil passava per renovar el seu paper en la vida pública, fonamentalment a través de dues vies. D'una banda, mitjançant l'ampliació de l'espectre associatiu de la societat civil, que significaria un autèntic rejuveniment gràcies a la incorporació de les noves minories en defensa dels drets humans dits de tercera generació (pacifistes, ecològics, de gènere, culturals o ètnics). De l'altra, la renovació es basava en la capacitat d'influència real que els moviments socials amb projecció política podrien demostrar en una arena pública en què l'hegemonia dels partits era creixentment contestada i en què, com a conseqüència, els ciutadans individuals i els nous actors col·lectius, des de moviments civils a grups d'interessos, plantejaven ja una reforma del sistema representatiu.

La quarta inflexió està relacionada amb aquest ordre de transformacions. La reforma iniciada per la política dels moviments socials ha estat una reforma parcial, si bé la via de canvi oberta constitueix una alternativa viable per aprofundir la democratització de la democràcia liberal. Des dels anys 80, la política dels moviments socials s'ha anat transformant per la inclusió imparable de nous pluralismes, les conseqüències dels quals afecten l'equilibri governamental de les democràcies liberals.

3.3 EL CONCEPTE DE PARTICIPACIÓ

A l'entorn del concepte de participació social poden destacar-se una sèrie de trets bàsics que serveixen per caracteritzar-lo en essència:

Constitueix un valor en si mateix

I, com a tal, ha de ser contemplat des d'una perspectiva no només formal o jurídica, sinó també des d'una perspectiva cultural. La participació és objectiu substancial de l'educació cívica de la ciutadania i criteri fonamental de la construcció de la cultura democràtica.

És un mitjà, no un fi en si mateix

Si bé és un valor, a la vegada la participació és un mitjà que permet de prendre part i intervenir en la vida social de la comunitat, és una eina al servei de la ciutadania que es porta a la pràctica concreta i que no roman només en el pla ideològic o en el discurs.

És un dret fonamental

Com s'ha esmentat anteriorment, la participació és un dret fonamental reconegut per les constitucions democràtiques, el qual necessita desenvolupaments normatius i polítics que apostin amb decisió perquè sigui efectiu.

És una condició per a la transformació social

La participació respon a les necessitats i interessos

col·lectius, posa en marxa solucions a problemes concrets i exerceix la pressió necessària sobre els poders públics per obtenir-ne les respostes adequades.

És una responsabilitat ciutadana que suposa compromís

Participar significa que els ciutadans i ciutadanes es comprometen solidàriament amb el conjunt de la societat i s'impliquen en la presa de decisions, en el desenvolupament col·lectiu i en un futur i un destí compartits.

És una dimensió positiva de la llibertat

L'exercici de la participació és una clara expressió de les llibertats públiques característiques d'un estat democràtic i suposa una forma efectiva de descentralització del poder.

És una forma de legitimar la democràcia

Mitjançant la participació efectiva de la ciutadania en la vida pública es referenda el sistema polític l'essència del qual és la sobirania popular: la democràcia.

Si tornem als textos declaratius que reconeixen el dret de participació podem veure que fan referència a dos tipus de participació:

Participació indirecta

Generalitzant, es podria dir que la participació indirecta suposa la cessió de quotes de poder per part de la ciutadania als representants electes per facilitar, així, la gestió i la transformació social.

Participació directa

La participació directa és la capacitat que té la ciutadania de gestionar les quotes de poder que li corresponen en els diferents contextos socials, ja sigui per mantenir-los o per transformar-los. Sens dubte, la participació directa es pot dur a terme amb intervencions directes o amb intervencions indirectes a través dels representants elegits democràticament.

Aquestes dues formes de participació, la indirecta o la directa, poden trobar-se simultàniament en una societat democràtica. Ambdues tenen relació directa amb el poder, un poder que té el protagonisme i la capacitat d'incidir en la transformació de la vida social de la comunitat i en la definició i la gestió de plans de desenvolupament de la realitat social, econòmica i cultural. En tot cas, l'estat de la participació ciutadana és un clar indicador de la salut democràtica d'una societat.

3.4 ANÀLISI DE LA SITUACIÓ ACTUAL: RESPOSTES

Un dels temes recurrents en aquest començament de segle és el dels problemes que afligeixen la democràcia en totes les societats, tant en les més desenvolupades i que atresoren una llarga tradició de govern democràtic, com en les que estan en vies de desenvolupament o en les que acaben d'experimentar processos de transició.

En tots els casos s'estén la sensació que el sistema democràtic, tal com avui l'entendem, no és capaç de satisfer les necessitats i les demandes d'unes societats cada vegada més complexes. Les institucions polítiques es mostren incapaces de solucionar els problemes col·lectius i de respondre eficaçment a uns ciutadans que cada vegada se senten més allunyats dels governants. Els canals convencionals de participació fan paleses evidents limitacions a l'hora de transmetre les demandes i els interessos dels ciutadans i dels diferents grups socials a què pertanyen. A més a més, amplis sectors de la població veuen el funcionament del sistema polític cada vegada més determinat pels interessos i les estratègies de les grans corporacions econòmiques, les elits financeres i les institucions internacionals al servei del capitalisme global.

Tots aquests problemes són els que hi ha a la base de l'àmplia preocupació per la qualitat de la vida democràtica. Les democràcies contemporànies sembla que estan perdent l'impuls cívic necessari per poder ser un sistema polític dinàmic, que pugui enfrontar-se als continus canvis socioeconòmics de les societats avançades, mitjançant la participació dels ciutadans en l'esfera pública. Les democràcies avui, segons aquest diagnòstic, correrien el risc de convertir-se en un conjunt de mecanismes i regles formals de presa de decisions que només aconseguirien atraure l'atenció dels ciutadans

mitjançant la repetició de rituals participatius sense interès ni eficàcia. Un dels signes més evidents d'aquesta situació és la distància cada vegada major que separa els ciutadans de les institucions polítiques democràtiques i dels seus responsables.

No és només que l'activitat política institucional no interessi o interessi poc, sinó que es considera una cosa molt allunyada dels interessos, les necessitats o els problemes dels ciutadans. No es tracta simplement d'una reacció d'insatisfacció davant els resultats concrets d'unes determinades polítiques governamentals, ni tampoc no es dubta de la "bondat" de la democràcia davant altres fórmules polítiques. És una actitud més general i difícil de definir que es pot expressar amb el terme desafecció política. Podríem definir-la com un conjunt d'actituds bàsiques envers el sistema polític que van des del desinterès, la disconformitat i el cinisme, fins a la desconfiança, el distanciament, la separació, l'allunyament, la impotència, la frustració, el rebuig, l'hostilitat i l'alienació.

Sense aturar-nos ara en discussions més o menys especialitzades sobre la naturalesa de la desafecció política, el seu contingut o els seus determinants explicatius, el fet que ens interessa remarcar és que en les últimes dècades s'observa un increment dels símptomes de desencantament i desconfiança dels ciutadans respecte al sistema polític i als representants democràticament

elegits. Aquest no és el lloc adequat per dur a terme una anàlisi empírica de les actituds polítiques predominants, però sí que es pot esmentar que la majoria de les recerques en matèria d'opinió pública i dels estudis de comportament polític en les societats avançades coincideix a assenyalar una sèrie de fenòmens i de canvis de valors que, d'una manera o altra, apunten cap a un increment significatiu de la desafecció política dels ciutadans:

- Descens de la confiança política dels ciutadans en les institucions públiques i en els polítics.
- Increment dels nivells d'alienació política o cinisme.
- Davallada dels sentiments d'identificació amb els partits polítics establerts.
- Generalització dels sentiments de manca de poder i d'influència dels ciutadans sobre les decisions polítiques.
- Reducció de l'interès polític i increment dels nivells d'apatia política.
- Augment del suport popular a l'acció política directa.
- Canvis bruscos en els comportaments electorals i augment de la volatilitat electoral, els quals tendeixen a desestabilitzar els sistemes establerts de partits.
- Minva del grau d'implicació col·lectiva en organitzacions de caràcter polític.

Ara bé, cal anar en compte a l'hora d'analitzar aquest conjunt d'indicadors i no extreure'n conclusions massa catastrofistes que després no es corroborin amb el pas del temps, cosa que, de fet, està passant des de finals dels anys 60 i començaments dels 70 amb el discurs sobre la crisi de la democràcia esmentat abans. Sens dubte, la preocupació pels problemes de funcionament del sistema democràtic no és pas nova.

Ara com ara, a principis del segle XXI, l'escenari de les societats occidentals és força complex i bàsicament ambivalent. A més de l'apatia i el desinterès que amaren totes les relacions que els ciutadans tenen amb el sistema polític i del deteriorament del clima de confiança, tampoc no es pot obviar l'existència d'una tendència de dinamisme participatiu que està transformant l'ordre institucional de les democràcies. El resultat és la dificultat d'establir tendències clares d'evolució en un futur pròxim. Les evidències empíriques sovint són contradictòries entre si i, per tant, les explicacions que es donen són també múltiples i, de vegades, difícils de conciliar.

Evidències empíriques significatives palesen que el suport a la comunitat política i, sobretot, als principis del règim democràtic és elevat a les societats occidentals. En canvi, el suport i la confiança en les institucions públiques clàssiques (partits, parlaments, governs, etc.) sembla que va de baixa. Podem dir el mateix de la confiança

en els polítics, si bé en aquest cas, al contrari del que podríem esperar, les tendències d'evolució no són tan explícites. En resum, la crítica a institucions clau de la democràcia com els partits o els parlaments, fruit de la creixent insatisfacció de com funcionen, coexisteix amb un increment de l'acceptació dels valors democràtics.

L'erosió del suport a institucions centrals del sistema democràtic pot acabar amb la fallida de la fe democràtica de la ciutadania, però també pot fer que augmenti el nombre dels ciutadans que diríem crítics. És a dir, ciutadans insatisfets, però que defensen clarament la democràcia, que no es resignen als baixos rendiments institucionals i que, per tant, volen reformar els canals existents. Aquest ciutadans més crítics serien els grans impulsors no només de les reformes institucionals per millorar el sistema representatiu, sinó també de l'augment de les oportunitats de participació dels ciutadans a través d'altres canals d'expressió de demandes i necessitats. La insatisfacció política d'aquests sectors socials sembla anar més enllà de reformes en els procediments i apunta cap a una democràcia més participativa.

L'optimisme que s'entreveu en una anàlisi de la situació de les democràcies avançades en aquests termes, de ben segur que es pot criticar, així com el fet que no tinguin en compte el caràcter majoritari del desinterès i l'apatia respecte a tot el que tinguin a veure amb el bon funcionament dels afers públics. No obstant això, a

parer nostre, proporciona una explicació bastant coherent d'aquesta peculiar combinació d'actituds crítiques, entre l'adhesió majoritària als valors democràtics i l'aparició de sectors socials proclius a la mobilització col·lectiva, que s'observa en determinats espais de les nostres societats actuals. La insatisfacció amb la situació actual sembla que hauria de fer anar cap a una democràcia més participativa, cap a unes noves pautes de participació que, d'una manera o altra, superessin l'esquema representatiu clàssic i incrementessin la participació cívica en la presa de decisions i en l'elaboració de polítiques. És evident el desafiament al qual s'enfronten les anquilosades i rituals democràcies actuals. Tenen la necessitat d'adaptar-se a l'estil nou de fer política i al tipus nou d'actor públic, el ciutadà reflexiu, que va traient el cap entre determinats grups i sectors socials.

El ciutadà reflexiu decideix de ser actiu (o reactiu) en l'espai públic, però ho és d'una manera diferent de la del prototipus tradicional de ciutadà ideològicament compromès, el qual tenia l'àmbit preferent d'expressió en l'esfera de la política institucional. El ciutadà reflexiu no participa de manera constant i uniforme, sinó que ho fa en funció dels temes concrets que es van tractant. Ara és un ciutadà actiu, ara és simplement un espectador atent de l'esfera pública, la qual cosa no

implica una participació merament instrumental, arran d'interessos privats.

Diversos estudis i publicacions que han abordat la problemàtica actual de la desafecció política i de les noves formes de fer política que es canalitzen per vies de participació diferent a les tradicionals, coincideixen en les explicacions sobre el que està passant. Entre el complex conjunt de causes que contribueixen a la baixa participació social, n'hi ha algunes que estan relacionades amb el següent:

- Els valors i les actituds socials dominants, com l'individualisme i la competitivitat, que no afavoreixen gens la participació, la vivència comunitària i la motivació per a l'organització col·lectiva.
- El pes de la història recent. Tot i que hagin transcorregut més de trenta anys des de la transició a la democràcia, encara condiona la mentalitat de la població amb relació a la participació.
- La manca d'una “cultura de la participació” que estimuli socialment la població a ser activa en el desenvolupament de la comunitat.
- El dèficit educatiu “en” i “per a” la participació, fins i tot en les generacions més joves.

- El desprestigi i la manca de confiança de bona part de la població en l'activitat política i els seus actors, i la crisi que, en conseqüència, pateixen els partits, fruit de la tendència del poder a concentrar-se i ser acaparat.
- La debilitat del moviment associatiu i els factors interns que condicionen la participació en les associacions.
- La baixa incidència d'altres formes de participació social que no aconsegueixen motivar suficientment la població.
- L'existència d'un marc legal general preconstitucional (la Llei d'associacions de 1964).

3.5 CAMINS A SEGUIR: L'EDUCACIÓ EN LA DEMOCRÀCIA

La democràcia no és una cosa natural, espontània o lògica: no podem donar-la per descomptada si no volem córrer el risc de perdre-la. La democràcia és el producte de la intel·ligència i de la voluntat en la història. És una herència, fruit d'una llarga experiència i del treball de les societats sobre elles mateixes. Cada generació, d'algun manera, ha de recórrer el camí fet pels predecessors per tal que la democràcia es pugui convertir en una segona naturalesa, i cada individu ha de trobar la legitimitat i la raonabilitat de la democràcia a través

de l'educació. La transmissió de la tradició democràtica, del llegat, no s'improvisa. El tipus de persona que demana el sistema democràtic no surt del no-res: s'educa.

La democràcia és el sistema polític que menys pot desentendre's de l'educació dels individus, ja que necessita que aquests actuïn com a ciutadans, com a subjectes responsables, interessats noblement en el funcionament de la cosa pública. En democràcia no n'hi ha prou amb institucions democràtiques—que ja és alguna cosa—. La democràcia necessita el suport de ciutadans que es facin seus els valors de la democràcia. Cal la virtut política reivindicada en diversos moments de la història del pensament. No hi ha només una manera d'educar en la política. En el treball *Participació ciutadana*, que aquí resumim, hi hem revisat cinc visions o paradigmes d'educació política. En el paràgraf següent, hi presentem únicament el model que pensem que és el més vàlid per a una educació per a la democràcia. És el model que anomenem educació per a la participació política.

D'acord amb la tradició clàssica, l'ésser humà és humà en tant que és membre de la ciutat, en tant que és “polític”. L'objectiu seria reproduir la genuïna experiència política, democràtica, de la il·lustració política atenenca. Així, s'integraria una dimensió antropològica essencial que configura la condició humana: només es perfila un individu quan actua en l'esfera pública, política. Sens dubte, per posar en marxa una educació

política d'aquest tipus, cal una anàlisi de quines són les mediacions existents (tradicionals i noves) de l'educació política, i quines són les veritables demandes.

Tradicionalment, els partits polítics eren els responsables de l'educació política de la ciutadania. Ara com ara, la funció educativa que abans acomplien els partits, la realitzen àmbits com els nous moviments socials o associatius, les escoles de formació sociopolítica, la participació en els voluntariats, etc. Així mateix, cal que el sistema escolar no universitari l'assumeixi com un desafiament de l'educació per al segle XXI, i és urgent i necessària la creació d'espais de caire universitari i institucional des dels quals es puguin pensar les finalitats educatives de la política.

3.6 EDUCAR EN ELS VALORS DE LA DEMOCRÀCIA

El suport actiu dels ciutadans, necessari per a la consolidació, aprofundiment i pervivència de la democràcia, no s'esdevé si no han interioritzat els valors que es tradueixen en drets, de vegades expressats legalment. Si els drets humans i les seves concrecions jurídiques apunten a salvaguardar la pau, la llibertat, la igualtat i la justícia, que possibiliten la vida digna que escau a tot ésser humà, aquests drets seran els valors que la ciutadania compromesa amb la democràcia s'ha de fer seus. Educar en els

valors de la democràcia és educar en la cultura dels drets humans i inclou educar en les actituds psicològiques i morals que corresponen als valors que els drets humans consagren.

Molts pensadors contemporanis, especialment de les tradicions liberal, comunitarista i republicana, coincideixen a assenyalar una sèrie de valors que han de correspondre a una moral democràtica que constitueixi el perfil operatiu de la moralitat política dels individus. Sovint s'hi refereixen amb el terme *virtut*, concretament en diuen virtuts cíviques. L'apel·lació a les virtuts tindria relació amb la necessitat contemporània de regeneració moral de la democràcia.

Si, com afirmava José Luis López Aranguren, hem d'entendre la democràcia més com a *ethos* que com a règim polític, aleshores convindria reforçar les virtuts cíviques inherents a la vida social. Sobretot es tracta de virtuts com el respecte als altres, al que és diferent, a les creences divergents; del respecte a les regles del joc democràtic i als valors que en deriven: la prudència, la raonabilitat, la civilitat, la tolerància, la llibertat i la igualtat, la justícia, la solidaritat, la responsabilitat, la professionalitat, el patriotisme...

L'apel·lació a la virtut cívica pressuposa que la salut democràtica no depèn només de l'estructura legal de les institucions polítiques sinó que és també una qüestió que té relació amb el que la gent escull dins d'aquesta

estructura, amb les opcions personals de la vida diària. Es tracta, doncs, d'aconseguir una combinació entre regles justes i virtuts que permeti d'enfortir el component cooperatiu i participatiu dels ciutadans, perquè la democràcia no és solament un sistema organitzatiu sinó també una forma de vida, un *ethos*, i, com a tal, se sosté gràcies a la identificació activa dels ciutadans amb els seus valors inherents.

Ara com ara, és absolutament pertinent que ens preguntem quin seria el tipus d'educació cívica que podria portar a la virtut cívica. La defensa d'una educació preparatòria de la ciutadania que garanteixi la transmissió d'informació cívica, l'entrenament de competències indispensables i l'explicitació de les justificacions normatives que fonamenten el nostre disseny institucional democràtic ens semblen la millor resposta. L'educació cívica ha de transmetre també les virtuts i els valors que facin que els membres de les noves generacions no solament es converteixin en ciutadans, sinó en bons ciutadans. Si bé, aquesta resposta orienta adequadament el problema de la participació ciutadana, no el resol, perquè liberals, comunitaristes i republicanistes no es posen d'acord sobre el que és o ha de ser un bon ciutadà

3.7 L'ETHOS DEMOCRÀTIC

Si parlem de virtuts, millor que ho fem en singular i ens referim a la virtut en tant que alçada moral de qui ha aconseguit assolir certa cota d'humanitat. La virtut, en tant que desplegament de l'excel·lència pròpia, implica la interiorització dels valors de la solidaritat i de la vida digna. També comporta la plasmació en la vida pròpia d'aquells valors que poden traduir-se en actituds. Això dóna peu al que es pot anomenar una caracterologia de valor ètic: trets del caràcter són consonants amb el que ha de ser un *ethos* democràtic. Convé que ens aturem en alguns d'aquests valors actitudinals, atès que faciliten respostes a la pregunta que orienta aquest estudi sobre els valors a la Catalunya del segle XXI en l'àmbit concret de la participació social i política dels ciutadans.

Responsabilitat

Des del punt de vista d'una moral democràtica, no serà mai prou l'èmfasi que es posi en la responsabilitat com a valor moral. Com a actitud, la responsabilitat suposa fer-se càrrec de la realitat i de les conseqüències que les nostres accions hi provoquen. Aquí trobem el nucli del compromís lúcid i actiu que ha de comportar una praxi política èticament orientada.

Tolerància

En l'horitzó cultural i polític de la nostra societat apareix de nou la tolerància com un repte. Els fenòmens de xenofòbia i racisme constitueixen símptomes preocupants, reaccions d'exclusió de l'altre, del diferent. Aquests fenòmens ja són un test principal per a les nostres societats democràtiques, la prova en què han d'acreditar el nivell de qualitat ètica. A més a més, una vida política molt crispada ens aboca amb massa freqüència al límit de la intolerància, a un pas de tractar l'adversari com a enemic, el crític com a heretge i molts dels nostres conciutadans com a individus desproveïts de drets. I enfront dels perills de la intolerància, tot és massa poc per recordar-nos que la vitalitat i la qualitat ètica de la nostra democràcia depenen, en bona mesura, del fet que fem prevaler de manera efectiva la tolerància, valor indispensable per a la convivència humanitzant, civilitzada, que és la que es vol en societats com les nostres: obertes, complexes, plurals i sotmeses a imparables processos de mestissatge. En quin sentit cal entendre avui aquesta tolerància, necessària èticament i política?

El valor de la tolerància que hem d'enfortir, cal refermar-lo en la nostra actualitat en positiu, és a dir, com a tolerància receptiva o dialògica, exercida des del respecte radical a l'altre fruit del reconeixement recíproc. Cal abandonar, doncs, la tolerància negativa que prové de la indiferència, concepció estreta de tolerància que

predomina en la modernitat arran de la puixança de l'individualisme. La tolerància no indiferent implica una obertura a l'alteritat que potencia la capacitat de diàleg, posa com a punt de partida la consideració de l'altre com a interlocutor vàlid i mobilitza davant les discriminacions que impedeixen o bloquegen el diàleg real. Aquesta tolerància ens obliga a aixecar la mirada més enllà de la particularitat pròpia i, en tornar-hi, a relativitzar amb esperit autocrític la condició pròpia i a abandonar tot etnocentrisme. És la tolerància d'escoltar i rebre. Així ens trobem en condicions d'atendre l'altre, d'acollir el que porti i de situar-nos, des de la mediació del que és diferent, en la perspectiva del que és universalitzable, del que és assumible per tots perquè ens enriqueix a tots. Per aquest camí es podrà avançar cap a la ciutadania compartida, extensible al subjecte amb capacitat de participació política, al subjecte que té alguna cosa per aportar des de la seva diferència i que no és mai passiu enfront de tot allò que fa perillar les bases de la democràcia.

Raonabilitat

Pot sorprendre que es parli de raonabilitat com a valor moral, però la dimensió moral no és una cosa afegida a la raó, sinó que n'és essencial. La racionalitat, l'exercici de la qual requereix mediació lingüística, és constitutivament comunicativa o dialògica. D'aquí que l'acció

comunicativa en què s'exerceix la racionalitat impliqui sempre un mínim de normativitat bàsica de caràcter moral: el respecte mutu que es deuen els interlocutors disposats a entendre's. La raonabilitat com a valor rau en l'exercici prudencial de la raó en tant que forma humanitzant de desplegar la racionalitat dialògica des de l'autonomia pròpia. L'èmfasi en la raonabilitat remarca la responsabilitat de la raó.

Si volem respondre a aquesta exigència, cal educar en la crítica i per al l'argumentació i l'exposició raonada, en el diàleg i per al diàleg; cal capacitar per dissentir i per aconseguir acords, així com ensenyar a ser respectuosos amb els antagonistes a pesar de les discrepàncies.

Coratge cívic

El coratge cívic, com a valor moral correlatiu a l'esperit crític, és imprescindible per a una autèntica convivència democràtica. El coratge cívic, el sentit de fortalesa del qual recorda el del llatí *virtus*, es concreta en les actituds que permeten d'afrontar els riscos de la solidaritat i de l'exercici de la llibertat responsable i que permeten de superar les temptacions conformistes i les lleialtats imposades. El coratge cívic comporta ser fidel a les conviccions pròpies i impedeix que s'ablaneixi la capacitat de crítica i d'autocrítica. Així mateix, permet de moure's en el terreny de la "lògica de la participació" i, des de l'autonomia, impulsa una participació activa en el

lloc o l'àmbit on un es troba (organitzacions, partits, moviments socials, debats, etc.).

Coherència

La coherència implica la consonància entre idees i accions, entre el que pensem o diem i el que fem, tenint com a referència valors positius. El primer que ha de suposar la coherència és la veracitat, la intenció efectiva de dir la veritat. Un cop se suposa la veracitat, la coherència és el valor moral que activa la capacitat d'assumir sense vergonya el que es diu perquè es compta amb el suport del que es fa. En aquest sentit, així com cal exigir veracitat en el que es diu, també el que es fa, cal analitzar-ho d'acord amb referències que serveixin per afirmar que es tracta, moralment, d'una bona manera de fer. Aquestes referències, vindran donades pels valors morals de la constel·lació en què s'inscriu la coherència.

Austeritat

L'austeritat és un valor ecològic fonamental per a qui es pren molt seriosament les desigualtats humanes abismals que hi ha al món i els riscos ecològics que posen en perill la supervivència del nostre planeta. El fet de remarcar l'austeritat no significa haver de mitificar la pobresa ni haver d'animar a una mena d'ascetisme purità. El que cal és reforçar les actituds que poden

fonamentar una nova –i necessària– manera de viure, gràcies a la qual el fet de viure bé es pugui compaginar congruentment amb la solidaritat i la justícia, tot bandejant el consumisme irracional, l'ostentació insultant i el malbaratament de recursos.

Que el valor de l'austeritat sigui assumit majoritàriament per la ciutadania serà una necessitat imperiosa quan sigui flagrant la urgència d'introduir pautes més sensates en les formes de vida dels països desenvolupats, les quals no són pas universalitzables, i sigui inexcusable transformar substancialment el capitalisme de consum, un sistema hipertròfic que xoca amb exigències irrenunciables de justícia i supervivència. La viabilitat d'un desenvolupament sostenible requereix en si mateix una elevada dosi de consens democràtic a partir d'actituds d'austeritat.

Disponibilitat

És el valor que subratlla la capacitat per assumir compromisos i no defugir-los per allò de no voler-se complicar la vida. La disponibilitat, en tant que valor moral, prové de la convergència de la voluntat de compartir i de la voluntat de servei, les quals, quan conflueixen en el subjecte autònom, constitueixen el moll de l'os de la generositat.

Les actituds, l'estil i la praxi del valor de la disponibilitat impliquen ser conscient de la condició pròpia en

un sentit moral. Parlem de consciència en tant que condició humana pròpia de qui es fa a si mateix a la vora dels altres; parlem de consciència en tant que l'assumpció crítica de les possibilitats i dels límits de la condició humana. Parlem d'aquell estat lúcid de consciència que té clar que en la trajectòria existencial de cadascú no serveix de res viure amb l'obsessió egoista d'acumular-ho tot, fins i tot el temps, perquè sap que en el que és essencial tots estem igualment desposseïts.

Participació

La democràcia avançada només és possible si cada ciutadà, en tant que subjecte autònom, exerceix conseqüentment la seva ciutadania. D'aquí que la participació en sigui un valor indispensable. La democràcia avançada comporta no només el dret i el deure de participar en la vida política i social, sinó de fer-ho de la manera que es consideri més necessària, convenient i adequada a les possibilitats de cadascú. Les actituds participatives poden fer superar l'"infantilisme polític" dels qui esperen que tot els vingui decidit "des de dalt" i ajudar a acarar el conformisme dels qui pensen que ja paguen experts i professionals perquè s'ocupin dels afers públics. No es pretén pas que la condició de ciutadà absorbeixi les altres dimensions humanes, sinó que el fet de reafirmar el valor de la participació en la vida personal ens permeti de percebre en nosaltres mateixos

que assumir moralment la ciutadania política és clau per al desplegament humanitzant de l'individu.

Esperança

El valor de l'esperança té les arrels en l'experiència de sentit de la humanitat, tant pel que fa a l'existència personal com pel que fa a la convivència social. Des d'aquest sentit viscut, l'autoconfiança i la fe -en especial, la fe en els altres i extensible als projectes compartits-esdevenen necessàries per a un desplegament humanitzant tant de la nostra individualitat com de la nostra sociabilitat. L'esperança permet d'articular l'afany autorealitzatiu i els esforços emancipadors, dos fils amb els quals l'esperança teixeix allò que és significatiu de l'existència humana. L'esperança, que implica actitud d'anticipació, desborda en certa manera la realitat i fa que maldem per aproximar la nostra facticitat als ideals que sobresurten de la realitat.

L'esperança lluita contra l'angoixa que provoca la manca de sentit, però no per acabar amb la incertesa, sinó per insuflar confiança enfront d'allò incert. Confiança mediatitzada, és clar, pel saber d'una raó íntegrament humana i conscient de la seva autonomia i dels seus límits, i, per això mateix, doncs, sense garanties definitives ni certeses totals, les quals la raó no pot atènyer. En aquest sentit, l'esperança sempre és l'esperança en el risc. D'aquí la paradoxa de l'esperança i que convingui

no confondre-la ni amb la mera expectació passiva, ni amb el violentament de la realitat a la recerca d'alguna cosa absolutament impossible. Atès que l'objectiu és un món digne per a l'home, caldrà que, les vegades que convingui, apostem per allò encara possible –tot i improbable– i vencem la desesperança. Contrària a la sacralització del present, que justifica tot el patiment pel qual s'hi ha arribat, i contraposada a la idolatria del futur, que reclama el sacrifici de les vides de persones concretes, l'esperança assoleix la més alta condició com a valor moral en els individus solidaris convençuts que, com diu el proverbi hebreu, tot i que no serem nosaltres els que acabarem la tasca, no tenim dret a abandonar-la.

3.8 L'APTITUD PER A LA CIUTADANIA DEMOCRÀTICA

Tots aquests valors configurem l'*ethos* democràtic quan es concreten en actituds personals i, en el seu conjunt, dibuixen el que hauria de ser una individualitat plausible per a la ciutadania democràtica. Així, la constel·lació de valors esmentats mostra el perfil d'un ciutadà lliure i responsable, solidari i tolerant, honest i disposat al compromís, participatiu i esperançat. No pretén ser el disseny d'un *superman*, sinó el perfil de persones que, des de l'autoconsciència, tinguin la capacitat d'actuar d'acord amb una moral democràtica autònoma i de

desplegar, en la dimensió sociopolítica de l'existència, la "virtut cívica" que ha de ser una part essencial del desenvolupament de la humanitat de cadascú.

Si aquest perfil de "virtut cívica" correspon a un individu a hores d'ara capaç d'afrontar, des de la participació política, els riscs i els abusos de la tecnocràcia, capaç de defugir la irracionalitat del consumisme compulsiu i de no tancar-se en la càpsula de la vida privada, es fa palès que el model de "bon ciutadà" que perfila no té res a veure amb personalitats conformistes o indiferents.

D'altra banda, tampoc no és un model que, per idealista, quedi absolutament al marge de la realitat. Així com hi ha un ideal de democràcia que, en correlació amb la realitat política, és l'horitzó utòpic albirat per ser punt de referència, instància crítica i idea reguladora per a la pràctica efectiva de la democràcia -l'ideal sorgeix de la realitat i per a la realitat i apunta sempre més enllà-, doncs, anàlogament, es pot dir una mica el mateix respecte als individus: parlem en aquest cas de model de ciutadania. Aquest model és, doncs, la cara utopicoindividual de l'ideal utopicosocial de la democràcia. Aquesta afirmació, tanmateix, convé matisar-la: per a l'aproximació que propugna l'ideal democràtic, és necessari -tot i no suficient- que hi hagi individus que progressivament encarnin en la seva vida l'excel·lència de ciutadania que anomenem "virtut cívica",

virtut amb dimensió política a hores d'ara exigible per raons, fins i tot, de supervivència.

L'ideal de democràcia i el model de ciutadania convergeixen en la noció de democràcia participativa. En tant que via per a la radicalització de la democràcia a partir d'un reformisme conseqüent, la democràcia participativa supera la democràcia merament espectadora de l'actualitat, la qual aliena políticament els individus i els discapacita moralment com a ciutadans. En aquesta sentit, es revela com un imperatiu moral el fet d'eliminar l'escissió entre ciutadania discapacitada i política burocratitzada i de superar, així, l'antagonisme entre ciutadans reduïts a consumidors i polítics convertits en mers gestors. La democràcia necessita alliberar-se de concepcions i pràctiques instrumentalistes i pragmàtiques de la política, que han fet que perdi el nord amb relació als seus objectius, per tal d'anar cap a noves formes d'acció política. Aquesta nova política podria promoure una ciutadania sanament repolititzada, conscient de si mateixa, dels seus drets i de les seves obligacions. Tot plegat, sens dubte, palesa que cal una educació que fomenti l'exercici d'una veritable ciutadania democràtica.

Qualitat humana

Jordi Collet

Marta Fernández

4.1 ANÀLISI I DEFINICIÓ DE QUALITAT HUMANA

El volum *Qualitat humana* ens convida a pensar la qualitat humana com un valor destacat que caldrà cultivar en la societat catalana actual i del futur. Aquest treball s'endinsa en l'anàlisi de la qualitat humana amb dues intencions fonamentals. D'una banda, amb la voluntat de conèixer com la societat catalana actual entén i defineix la qualitat humana. De l'altra, amb la intenció de formular una aposta pròpia per a una definició de qualitat humana que ens permeti, en treballs posteriors, d'idear com treballar-la, com cultivar-la en el nostre moment i context actuals.

Abans d'abordar aquests objectius fonamentals, l'estudi fa un repàs històric del concepte qualitat humana, tot destacant que ens trobem davant un concepte

pràcticament sense història. Malgrat que en el marc d'aquest Observatori dels Valors la qualitat humana s'hagi considerat com un valor fonamental, val a destacar que, dita d'aquesta manera, el concepte qualitat humana no té una tradició de pensament consolidada darrere seu.

No obstant això, i malgrat el *vacuum* històric que sembla afectar aquest concepte, cal destacar algunes "afinitats electives" entre el concepte qualitat humana i altres conceptes de la tradició del pensament occidental que compten amb una història de segles, fins i tot mil·lennis. Parlem, per exemple, de les afinitats entre el concepte qualitat humana i els conceptes *virtut* (*aretê*) a la Grècia clàssica, del bon cristià o home nou de l'Edat Mitjana, o, entrant ja en l'època moderna, de l'imperatiu categòric kantian.

Després del breu repàs dels antecedents històrics, l'estudi se centra plenament a esbrinar quin concepte de qualitat humana és present a la societat catalana d'avui. Aquest interès per la definició compartida de qualitat humana es deriva de l'observació que, si bé no hi ha una definició clara i una tradició consolidada al voltant del concepte qualitat humana, quan es parla amb els catalans i les catalanes de qualitat humana, aquests no pregunten pas a què ens estem referint. Sembla que hi hagi una definició implícita de qualitat humana, un concepte que compartim. I és precisament aquest concepte implícit el que aquest treball intenta fer emergir

a la superfície. Per tal d'assolir aquest objectiu, s'ha realitzat una petita recerca empírica que ha cobert dues vessants. D'una banda, una recerca a Internet centrada a identificar els contextos en els quals apareix el terme qualitat humana. D'altra banda, la realització de trenta entrevistes semidirigides a persones d'edats i procedències distintes, en què se'ls demanava que ens diguessin què és, per a ells i elles, la qualitat humana.

Després d'identificar els punts compartits de les diferents definicions i aproximacions a la qualitat humana trobades a les recerques empíriques, aquest treball les sistematitza, les reformula i les converteix en una proposta a l'hora de definir la qualitat humana.

Els elements compartits identificats a la recerca empírica són dos. El primer element és el fet que, implícitament i de forma majoritària, s'acostuma a situar el concepte de qualitat humana en l'espai entre la persona i la societat, al voltant del "primer nosaltres", justament un espai que actualment és el centre d'un intens debat amb importants implicacions socials. El segon element és el fet que la qualitat humana sigui una expressió sempre vinculada a allò positiu, un concepte que sempre que s'expressa defineix aspectes favorables i bons de la persona designada.

Vistos aquests elements comuns i abans de proposar una definició pròpia, el treball qüestiona la necessitat de plantejar-se actualment i aquí la pregunta per la

qualitat humana. L'oportunitat d'obrir un debat al seu entorn es valora a partir de dues reflexions.

En primer lloc, les característiques i els valors que socialment s'atribueixen a la qualitat humana són útils per fer una valoració de la nostra societat. Així, tant el debat sobre el concepte com sobre els valors que socialment se li associen ens ofereixen una interessant oportunitat d'avaluar el nostre context social. En un país en el qual han canviat molt profundament les articulacions entre les persones i la societat, poder avaluar aquestes articulacions des dels valors i des de la perspectiva de la qualitat humana és un exercici analític interessant i fructífer en molts aspectes.

En segon lloc, tenint en compte que la qualitat humana i els valors que socialment se li vinculen també poden ser entesos com un ideal amb voluntat normativa, els valors sorgits d'aquest debat i dels seus resultats poden ser útils com a guies en la tasca educativa i socialitzadora de futur.

La definició de qualitat humana proposada en aquest estudi és la següent: “entenem per qualitat humana una manera d'ésser i d'estar en el món que ens vincula als altres, a nosaltres mateixos i a l'entorn físic, cultural i religiós a través del respecte, la integralitat i la coherència.”

4.2 ÀMBITS DE LA QUALITAT HUMANA I FORMES DE VINCULACIÓ

Per tal d'arribar a aquesta definició sistemàtica de qualitat humana, el treball s'ha orientat envers tres àmbits on es fa palesa la qualitat humana de les persones: l'àmbit del "primer nosaltres" (les relacions humanes més properes), l'àmbit del jo i l'àmbit de l'entorn (físic, social, cultural i religiós). Aquests àmbits estan relacionats, cadascun d'ells, amb un seguit de valors sense els quals, en el marc d'aquest treball, no es pot entendre la qualitat humana. Examinem-los àmbit per àmbit.

El primer àmbit, el "primer nosaltres", tracta dels valors associats a les persones amb qualitat humana i la seva socialitat, és a dir, la seva relació amb els altres propers (entorn significatiu), el "primer nosaltres". Aquest àmbit destaca especialment perquè, com ja hem esmentat, la majoria de definicions de qualitat humana trobades en el nostre context feien referència a valors relacionats amb els vincles socials. Així, aquest primer àmbit és el centre de la reflexió.

El segon àmbit, el jo, conté una anàlisi de l'articulació entre els valors associats a les persones amb qualitat humana i la seva relació amb elles mateixes, el jo. Tot i que les definicions que hem trobat tant a Internet com al carrer no hi facin referència directa, aquest es

presenta com un àmbit imprescindible per comprendre i treballar la qualitat humana.

El tercer àmbit, l'entorn, respon a la qüestió sobre quins són els valors associats a les persones amb qualitat humana pel que fa a la seva relació amb l'entorn social, cultural i ambiental. Aquest darrer àmbit ha estat introduït en la definició de qualitat humana, malgrat que cap de les definicions trobades no hi faci referència.

A la definició que es proposa, a més dels tres àmbits esmentats, hi apareixen també formes específiques de vinculació. Les persones amb qualitat humana es "vinculen" amb els altres, amb elles mateixes i amb el seu entorn a través de tres formes de vinculació: el respecte, la integralitat i la coherència. Aquestes formes de vinculació s'apliquen a tots els àmbits; és a dir, impliquen tractar els altres, un mateix i l'entorn des del respecte, la integralitat i la coherència. Vegem-ho més detalladament.

El respecte envers un mateix, envers els altres que ens envolten i envers l'entorn, físic, cultural i social és una condició necessària per desenvolupar la qualitat humana. A més, i a partir d'aquest respecte, l'estudi destaca que cal desenvolupar altres valors que neixen d'una actitud respectuosa com són capacitat d'empatia, sensibilitat envers els altres i l'entorn i voluntat de transcendir-se un mateix per ser present en els altres i per als altres.

La integralitat fa referència al fet que els valors del respecte, l'empatia, la sensibilitat envers els altres i

l'entorn, i la voluntat de transcendir-se han de ser presents en la totalitat dels àmbits d'acció de la persona amb qualitat humana. No es pot ser sensible i empàtic en un determinat àmbit o moment i ser fred i manipulador en un altre. En aquests casos no podríem parlar de qualitat humana. És a dir, qualitat humana no és sinònim de fer bones accions. Aquesta condició va més enllà d'unes actuacions puntuals o d'un moment donat del temps i té en compte el conjunt d'accions, de pensaments i de relacions de l'individu en el dia a dia i al llarg de la vida. Integralitat, també, perquè no és correcte "tractar bé" unes persones perquè les estimo més, però oblidar les altres, o bé tenir cura de netejar la casa pròpia però no preocupar-se si s'embruta "allò que no és meu", ja sigui el carrer, el bosc o una plaça. D'alguna manera, actuar amb qualitat humana portaria a fer les coses de tal manera que poguessin ser universalitzables: tant la manera com volem que es portin amb nosaltres, com amb aquells que estimem, com també amb allò que ens és important.

La coherència, més enllà dels aspectes considerats, s'ha emprat per emfasitzar que el discurs, les pràctiques, els pensaments i les actuacions d'una persona han de ser coherents entre elles. Si bé és cert que no es pot parlar d'una coincidència absoluta entre allò que hom diu i allò que hom fa, també ho és que la qualitat humana aposta per aquesta línia de continuïtat.

Resumint, aquest treball postula que una persona amb qualitat humana té una manera de ser al món que consisteix a tractar els altres com a fins i no com a mitjans, amb capacitat d'empatia i de solidaritat envers terceres persones i amb un gran respecte tant envers ella mateixa i els altres, com envers l'entorn en el qual viu, entenent aquest tant en la seva vessant més física (territori, paisatge urbà i medi ambient), com en la part més social i cultural i en la part més transcendental, és a dir, universos simbòlics, religió.

4.3 LA SITUACIÓ A CATALUNYA

Després d'establir una definició de qualitat humana a partir de la qual es pot treballar, l'estudi es concentra a analitzar la situació a la Catalunya d'avui amb relació a la qualitat humana. Es formulen preguntes com "Com estem avui a Catalunya de qualitat humana?", o, en altres paraules, "Sota quines circumstàncies es desenvolupa i treballa avui a Catalunya la qualitat humana?"

En analitzar la situació de la Catalunya actual, cal destacar que, en els darrers 30 anys, s'ha fet una immersió accelerada en la modernitat en àmbits d'afectació tan centrals com la religió, la família, l'educació o la immigració. Catalunya s'ha situat, en poc més de dues dècades, a nivells europeus en tot el que fa referència a

models de relacions socials. Quan, des de la perspectiva actual, s'analitza la ràpida evolució del sistema de vida i de valors de la societat catalana, des dels anys 70 fins als anys 90, es constata que la societat catalana ha passat de viure en el context social d'un règim feixista, formalment catòlic, institucionalment familiarista, moralment conservador, generador d'emigració, receptor d'ajudes al desenvolupament i econòmicament fràgil, a un context democràtic, no confessional, amb una creixent pluralitat de formes familiars, amb un major nombre de dones amb treball remunerat, receptor d'immigració, generador d'ajudes al desenvolupament i econòmicament menys fràgil. En aquest marc de grans canvis, destaca, pel tema que aquí ens ocupa, el procés d'individualització, estretament vinculat al procés de modernització europeu dels darrers segles, que a Catalunya també s'ha viscut a una velocitat vertiginosa.

El procés d'individualització

S'entén per procés d'individualització els canvis en les relacions entre individu i societat que porten a una creixent “desincrustació” de les formes de vida de la societat industrial –classe, família, gènere, nació...–, un “alliberament” personal dels rols històricament marcats, sense que apareguin uns camins nous gaire clars ni gaire estables de “reincrustació” social. El procés d'individualització ha anat acompanyat, des del punt de

vista històric occidental, de l'emergència de l'individualisme, entès aquest tant en sentit descriptiu com també en normatiu.

El procés d'individualització ens porta a un context en què cadascú ha de gestionar i intentar resoldre de forma individual les múltiples i complexes contradiccions i desigualtats que es produeixen a la nostra societat (socials, econòmiques, identitàries, polítiques). De totes les contradiccions, de totes les diverses tensions que està generant l'evolució cap a persones i contextos més individualitzats, una de les més difícils de resoldre i de les que generen més malestar és l'encaix entre persona i societat (família, amics, associacions, grups, política, participació). Cada vegada es troben uns individus més individualitzats. Els individus han d'afrontar més tensions i conflictes en les seves relacions amb els seus entorns socials, els quals, alhora que els són imprescindibles, els fan "nosa" per a l'autonomia i la llibertat plenes.

I és precisament en un moment en què tothom viu en un context creixentment individualitzat i fragmentat que la importància de les relacions i dels vincles socials esdevé central. Però aquesta socialitat no pot ser mesurada en termes moderns (l'ètica del militant: constància, presència permanent i relacions duradores), ja que, si és valorada des d'aquests paràmetres, la socialitat actual, sobretot la de les generacions més joves, només podria ser tractada d'egoista.

Quan es parla d'individualització s'està davant d'un procés amb dues cares. D'una banda, un procés que socava les seguretats i les formes d'interrelació social tradicionals, mentre que, de l'altra, genera noves formes de compromís i d'articulació social. El concepte intenta definir un context en el qual els horitzons existencials i els models biogràfics de cadascú no només no vénen donats socialment, sinó que han de ser construïts i reconstruïts al llarg de la vida per cada persona amb els recursos que, desigualmente, s'assignen en funció de la classe, del gènere, de l'ètnia o de l'edat. Així, doncs, en un context de creixent individualització, cadascú es converteix en l'agent i en el responsable de la pròpia identitat, de la trajectòria pròpia, dels èxits o fracassos propis, i, alhora, ha de gestionar les diverses formes de reintegració als diferents vincles socials. Això genera, sovint, malestar. És possible acostar-se a aquest malestar personal al voltant del "primer nosaltres" a partir de la fórmula de Zygmunt Bauman: "allò que abans era considerat patològic, ara és necessari." Al llarg de la història, el marc cognitiu, emocional i social –la cosmovisió–, que era transmès i sostingut per l'entorn del "primer nosaltres", acostumava a ser vàlid per a tota la vida. És a dir, que els aprenentatges i les identitats construïdes al llarg del procés de socialització acostumaven a ser útils des de l'inici fins al final de la trajectòria vital de cadascú. És sobretot a partir del segle XX (des de les avantguardes fins al

postmodernisme) que les habilitats per “aprendre a aprendre”, conèixer nous marcs i “jugar” amb les identitats van començar a ser valorades com a altament positives en les nostres societats. Així, per exemple, ser tencador amb la normalitat, saber alliberar-se dels hàbits i marcs apresos, reorganitzar experiències fragmentàries, un jo orientat a curt termini i amb voluntat d’abandonar les experiències del passat són habilitats que només des del segle passat es valoren positivament.

En resum, es pot veure que alguns dels principals elements negatius de les esmentades tensions i malestars tenen relació amb una vivència incòmoda de la societat actual, sobretot amb una vivència incòmoda del “primer nosaltres”, de la persona amb les seves relacions significatives. D’aquest malestar, se’n poden destacar tres elements rellevants.

El primer element és la sensació que les formes de “fer nosaltres” cada vegada són socialment més restringides. O bé es comparteixen les intimitats, o bé ens agrupem al voltant d’un esdeveniment, o bé construïm un “primer nosaltres” centrat a compartir emocions. Però, de fet, aquestes maneres de fer comunitat tenen sovint conseqüències paradoxals. Així, tot i que mai no havíem tingut tants mitjans i tant de temps per parlar amb els altres, tothom diu que patim d’incomunicació. Tot i que no havíem conegut mai tanta gent, ni havíem viatjat mai tant, ni havíem organitzat mai tants comiats de solter,

casaments sonats, sortides, reunions, etc., sembla que el regust d'aquests esdeveniments és efímer. I, finalment, tot i que mai no havíem tingut tanta descàrrega constant d'adrenalina emocional via esport, televisió i jocs sembla que les emocions acaben sent més una experiència individualitzadora que no pas constructora d'un "primer nosaltres" satisfactori. Per tant, es pot dir que un dels malestars de la socialitat actual és la dificultat de construir formes comunitàries de "primers nosaltres" que siguin plenes, satisfactòries, duradores i generadores de confiança.

En segon lloc, trobem unes relacions socials que cada vegada són més instrumentals. És a dir, que sobretot formo part de quelcom, sigui de la colla d'amics, de la parella, de l'associació o del partit, en funció d'allò que en puc treure: hi sóc perquè m'interessa, perquè en frueixo, perquè m'aporta alguna cosa. Però sembla clar que, quan les relacions socials són bàsicament instrumentals acaben sent ambivalents, insegures, intranscendents (en el sentit literal de no transcendir la mateixa relació) i difícils de mantenir.

Finalment, en tercer lloc, hi ha un malestar lligat al pluralisme normatiu actual. En un context en què les informacions, les propostes i les "obligacions" sobre qualsevol aspecte de les relacions significatives (parella, sexualitat, amics, veïns, vot, família, entitat) són cada vegada més nombroses, desordenades, fragmentades

i especialitzades, és fàcil tenir la sensació que és difícil bastir un “primer nosaltres” amb una base sòlida i estable i no estar qüestionant-lo contínuament.

Sembla clar que sense un mínim món compartit en l'àmbit del “nosaltres” en temes com ara qui ets tu, qui sóc jo, què compartim, la mateixa decisió no qüestionada de compartir, és molt difícil construir un “primer nosaltres” com a espai confiat, no ambivalent i no qüestionat constantment. Segurament, es podrien trobar altres malestars en la socialitat al voltant del “primer nosaltres”, però aquests tres elements reflecteixen força bé alguns dels aspectes de les relacions significatives amb els quals les persones de la nostra societat no estan satisfetes.

Així, doncs, no és gens estrany que, entre els valors que socialment s'atribueixen a les persones amb qualitat humana, molts siguin l'antítesi, el negatiu de les característiques d'unes relacions socials poc satisfactòries. Podríem dir que una persona molt humana és una persona molt social. I això sembla que ressona de forma clara quan, socialment, es defineixen els valors que ha de tenir algú amb qualitat humana. Semblaria, per tant, que una persona amb qualitat humana ha de ser molt social, entenent per social: relacional, creadora de lligams i mediacions. Quan s'atribueix a algú una gran qualitat humana, de fet, el que se li està atribuït és una capacitat per construir, tenir i mantenir unes relacions

socials, circumscrites sobretot al “primer nosaltres”, especialment positives.

Si ens movem cap a l'àmbit del jo i el vinculem, com ho hem fet amb l'àmbit del primer nosaltres, als processos d'individualització que avancen ràpidament, caldrà començar recordant i recordant-nos que la naturalesa humana és necessàriament social. Tot model de jo que s'enfronti a aquesta naturalesa social i transcendent és qüestionable, com el model de persona *self-made* i omnipotent, atès que mai no pot promoure els valors necessaris per donar a les persones l'oportunitat de ser éssers amb una existència plena, feliç i de qualitat. Per contra, semblen desitjables perspectives que ens remetin a un model de jo amb valors que creiem molt més propers al que socialment s'entendria per qualitat humana. Aquests valors són el respecte a un mateix i als altres, la confiança, la integritat personal i l'estima a un mateix i als altres.

S'entén per respecte a un mateix i als altres una forma de viure i de viure socialment que té en compte i en consideració el valor intrínsec d'un mateix i dels altres. És a dir, que no té una relació de menysteniment i menyspreu cap a les necessitats, les voluntats, les opcions, els errors, els problemes o les dificultats d'ell mateix o dels altres (del cos, del cor, de la ment, socials, econòmiques), sinó que els té en consideració.

La confiança en un mateix i en els altres es pot entendre en la perspectiva de la qualitat humana com aquell sentiment, percepció i experiència que s'interioritza a la base de la socialització i al llarg de la vida, gràcies als quals hom es pot refiar d'un mateix i dels altres en tant que ancoratges existencials. Aquest impuls a refiar-se d'un mateix i dels altres és el que permet de superar l'organització narcisista de la personalitat tan explotada des de la publicitat i el mercat a partir de la màxima: per què cal confiar en un mateix o en els altres si amb diners es pot comprar tot? Es concep, doncs, la confiança en l'àmbit del jo com el fonament que permet d'anar més enllà d'un mateix i dels temors i malestars propis. Permet de tenir el coratge per anar a trobar l'altre, els altres, amb actitud confiada, que no vol dir ingènua. Una actitud que també fa possible a l'altre anar a l'encontre, a la trobada, a la construcció del nosaltres sense por.

En tercer lloc, com a valor socialment important per a una persona amb qualitat humana en l'àmbit del jo, hi hauria la integritat personal. Aquesta integritat no s'entén com un valor d'autocontrol absolut vinculat a una personalitat forta, inamovible, amb poder, sense sentiments, sinó en el seu sentit etimològic: sencera. I, per tant, una persona capaç de ser, per a si mateixa i per als altres, una, sense subterfugis, ni aspectes amagats o a amagar, ni divergències de valors en funció del lloc on es troba.

Finalment, una persona amb qualitat humana s'ha d'entendre com una persona que té el valor de l'estima a un mateix i als altres. Una persona per a qui el motor de les seves accions no només és l'interès, l'oportunitat o l'obligació (motius instrumentals), sinó algú que, sobretot en el tracte amb ell mateix i amb els altres, es comporta buscant el bé. Una definició com aquesta és fàcilment qüestionable des de molts punts de vista, per exemple des del relativisme o des de la perspectiva de l'“ètica del no deure”. Ara bé, si aquesta recerca del bé propi i aliè parteix de la premissa que hi ha cert horitzó de sentit, un marc interpretatiu comú, un context social compartit..., el fet d'estimar i voler el bé propi i el dels altres acostuma a ser, d'una banda, un dels valors socialment reconeguts més importants per a les persones amb qualitat humana i, de l'altra, quelcom que, malgrat l'ambigüitat, té sentit i es pot definir.

Pel que fa al tercer àmbit, el referent a l'entorn físic, social, cultural i religiós, s'identifiquen com a valors transversals d'una persona amb qualitat humana el respecte, la confiança, l'interès i l'atenció per allò que cau més enllà del “primer nosaltres”. D'alguna manera, la sensació és que algú amb qualitat humana no es pot limitar a tenir unes relacions socials properes de qualitat o uns valors del jo ben dignes. En el context actual, és del tot necessari que incorpori els valors del bé públic, del respecte social, cultural i ambiental i el sentiment

d'estar implicat en el desenvolupament futur dels diferents entorns. Costaria admetre que, tal i com estan les coses, es pogués considerar algú com a persona amb qualitat humana sense que el seu interès i la seva actuació no avancés pels camins que duen a un entorn social més just i més inclusiu, un entorn cultural més respectuós i més interrelacionat, i un entorn ambiental més respectat.

4.4 COM TREBALLAR LA QUALITAT HUMANA?

Aquí sorgeixen preguntes fonamentals de la recerca: si una confiança personal i social és imprescindible en tots els àmbits per poder ser una persona amb qualitat humana, com se socialitza aquesta confiança bàsica? Com es “construeixen” persones amb les actituds, els valors, les normes i les pràctiques que hem vinculat a la qualitat humana? I, per tant, com es pot generar i treballar la qualitat humana tant en infants, adolescents i joves, com en persones adultes?

Malgrat la dificultat evident de donar resposta a aquests reptes centrals de la nostra societat, es poden apuntar algunes intuïcions a tall de resposta.

Per analitzar com socialitzar la confiança bàsica, que és el fonament dels diferents valors de la qualitat humana, i, per tant, com es construeixen persones amb les

actituds, valors, normes i pràctiques que s'han vinculat a la qualitat humana, caldrà revisar en quina situació es troben les institucions socialitzadores clau (família, escola, església, àmbit laboral) i com es perfilen les noves formes d'institució socialitzadora (com els mitjans de comunicació de masses, la publicitat o el mercat).

En primer lloc, es constata que en un context de creixent desinstitucionalització dels agents educatius tradicionals, sembla clar que hi ha nous agents que estan prenent el relleu de transmetre aquells valors i aquelles normes que són realment significatius. Es plantegen, però, seriosos dubtes que tant el què com la forma de transmetre-ho tinguin alguna cosa a veure amb allò que s'ha definit com a qualitat humana. Més aviat s'apunta en la direcció contrària: en un context ambivalent i insegur, les famílies i els individus opten per socialitzar i socialitzar-se en uns valors que, tot i ser ben pertinents davant les demandes del sistema econòmic, semblen contraris als valors de la qualitat humana. Sobretot, perquè soscaven els fonaments de la confiança bàsica en el futur, en els altres, en un mateix, que és el fonament dels valors de la qualitat humana.

Davant aquest context, es proposa en un primer moment endegar el debat sobre aquest tema amb l'ajut del concepte de qualitat humana en les seves dues vessants: com a concepte valoratiu de la realitat social i com a aposta moral. La millor forma de treballar la

qualitat humana en aquests moments és obrir un debat social sobre si l'aposta social majoritària és pels valors de la qualitat humana o per valors contraris. I una vegada fet aquest diagnòstic, que, pel que sembla, és que tot hom va optant creixentment pels valors contraris a la qualitat humana pel fet de ser més sistèmics, cal veure com s'actua.

Es podria avançar en dues grans direccions amb l'objectiu de reconstruir les condicions de possibilitat de la confiança bàsica en les persones, les institucions, el futur i un mateix, la qual és el fonament de la pràctica dels valors vinculats a la qualitat humana.

En primer lloc, a nivell macro, caldria recompondre una certa confiança institucional a través de polítiques públiques potents que donin suport a les institucions socialitzadores i que les ajudin a crear unes millors condicions d'educació (temps, recursos). Al mateix temps, caldria potenciar les aliances entre els agents socialitzadors i els seus projectes educatius per tal de fer un front comú enfront d'alguns dels nous agents.

En segon lloc, a un nivell més micro, cal recompondre les bases personals per a la confiança treballant en els àmbits on s'educa en el límit, en l'organització horària personal i familiar, en les convencions socials com a mitjà per a la convivència, en el respecte, en l'empatia, en l'acceptació normativa i en la gestió de la frustració. Educar en aquesta línia és imprescindible si en un context d'in-

certesa es vol sostenir una mínima confiança bàsica personal, la qual ens permeti d'anar més enllà de nosaltres mateixos i dels nostres interessos instrumentals.

4.5 CONCLUSIONS

Tal com s'havist al llarg del text, parlar de qualitat humana no és quelcom tan evident ni senzill com pot semblar a primera vista, car remet inexorablement a tot un sistema axiològic i antropològic propi de la nostra societat. El fet que no hi hagi una genealogia clara i lineal de l'expressió, d'una banda, i que no existeixi una definició estandarditzada, de l'altra, podria menar a la conclusió que no val la pena o que no és tan rellevant parlar de qualitat humana. Tanmateix, si s'ha fet aquest esforç de conceptualització i de posar en relleu la importància, les connotacions i els matisos de l'expressió és precisament perquè es vol apostar clarament i oberta per la qualitat humana.

Però, què vol dir apostar per la qualitat humana? Es tracta de posar del dret i del revés el concepte per tal d'arribar a elaborar una definició irrefutable del que entenem per qualitat humana? Més aviat ens trobem en la situació inversa. De fet, si s'ha estat fent una genealogia del concepte i si ens hi hem anat aproximant de mica en mica per acabar-ne fent una definició, no ha estat tant

per tancar un tema, sinó per tot el contrari. El que es pretén és precisament contribuir a fomentar un debat sobre el sistema axiològic que entre tots compartim i en el qual estem immersos. S'intenta, per dir-ho en altres paraules, apostar pels valors que conformen el concepte de qualitat humana. Per fer-ho, cal no donar-los per descomptats, sinó treballar-los a consciència, veure què impliquen per als individus en particular i per a la societat en general en el nostre temps i en el nostre context cultural.

És un debat de summa importància en un moment en què totes les instàncies educatives tenen creixents dificultats tant en la manera d'educar (el com) com en els continguts (en quins valors).

